

PALMA la ciutat envaïda

La biografia de Ciutat

Tercera part:
La ciutat durant el
franquisme.
De 1936 a 1975.

INICIATIVES
DEL MEDITERRANI

PALMAXXI

**La ciutat durant el
franquisme.
De 1936 a 1975.**

Col·lecció: Iniciatives XXI

Coordinador del projecte: Jaume Garau

Coordinador de fotografia: Jaume Gual

Agraïments: A els revisors i revisores (veure annex) i a qui ens cediren fotografies, especialment a l'Arxiu del So i de la Imatge de Mallorca - ASIM.

Dipòsit legal: DL PM 1093-2019

Edita: Palma XXI

Primera edició de la tercera part: Setembre 2019

Copyrights: Palma XXI

Disseny: Palma XXI

Impressió: Esment Impremta

Foto de portada: Postal de Palma (ASIM)

Amb el suport de:

Prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta publicació sense autorització de l'entitat editora.

Tots els drets reservats.

Presentació

Palma, una ciutat envaïda. Biografia de Ciutat és una narració col·lectiva sobre els fets més significatius que expliquen l'evolució de la ciutat de Palma des dels seus inicis fins a l'actualitat. Amb les aportacions de molts experts de diferents disciplines i de persones que han participat activament a la investigació o la gestió i desenvolupament de la Ciutat, anirem fent col·lectivament una narració consensuada, amb aportacions gràfiques i documentals de tot tipus.

Pensem que per planificar millor el futur, hem de conèixer el passat. Per això, fem aquest recorregut històric del què ha estat Palma al segle XX, per tal de fer millors propostes del que hauria d'arribar a ser la Ciutat del segle XXI.

Aquest recorregut ens ha de servir per entendre les claus profundes d'un creixement de la ciutat que ha sobrepassat els límits sostenibles, que ja ha destruït molt de patrimoni que ara trobam a faltar, i que corr el risc de transformar-se en un indret que viu d'esquenes als residents, aliena a la vida social normal. La pressió que exerceix el negoci turístic, urbanístic i comercial internacional és massa fort i fa necessari que cerquem elements per entendre bé el què està passant, que alhora ens brindaran mecanismes per actuar amb rigor en defensa de la ciutat, que ha de ser dinàmica, però que mai ha de perdre la seva l'essència .

El llibre que tens a les teves mans és el tercer de quatre volums. La primera part transcorre des dels inicis de Ciutat fins al segle XX, i la segona s'endinsa a la "ciutat moderna", des de 1900 a 1936. Ambdues ja estan publicades i disponibles en paper i en la seva versió en digital a la web www.palmaxxi.com. La quarta part analitzarà els esdeveniments de Palma des de la fi del franquisme fins els nostres dies.

La ciutat durant el franquisme: de 1936 a 1975 ha estat coordinat per Jaume Garau, amb la direcció en fotografia de Jaume Gual i la col·laboració d'una vintena d'especialistes. Et convidam ara a llegir aquesta tercera part de la Biografia de Palma, un viatge des de l'esclat de la Guerra Civil fins a la ciutat més turística dels anys 70, època d'intensos canvis en termes econòmics, demogràfics, socials o culturals.

Lluïsa Dubon
Presidenta de Palma XXI

Continguts

Presentació	07
Introducció: la ciutat sobreviu malgrat el franquisme	10
El Cop d'Estat a Palma	16
Palma sota el règim del terror	24
Testimonis de la guerra civil a Ciutat	30
Palma vol fer vida normal	34
Palma passa fam després de la guerra	38
L'odissea dels vençuts	44
La ciutat dels vencedors	50
Alomar lidera la reforma de Palma amb la ajuda econòmica de March	56
La impossible reforma interior de Palma	62
La necessària reforma de l'Eixample	68
El turisme torna amb força	74
Palma reviscola	80
El Bing Bang turístic	86
El boom turístic governat pel franquisme de Palma	92
Palma, definitivament internacional	92
La ciutat literària dels anys 60	98
Les dones de Palma sota el franquisme	98
Les primeres crítiques al turisme	98
L'oposició franquista a Ciutat	98
Palma just abans de la mort de Franco	98
Annex	98

Introducció: la ciutat sobreviu malgrat el franquisme

Vista del Passeig Marítim als anys 60. ASIM.

Amb la guerra civil, Palma queda ferida i aïllada. Entre la sospita i la sorpresa, Ciutat es va despertar aquell 18 de juliol de 1936 amb una sensació que alguna cosa greu estava passant. La república i la democràcia s'enfonsaven. Ningú no es podia imaginar que el cop d'estat derivaria en una guerra fratricida la qual donaria lloc a una dictadura que duraria 40 anys i que la monarquia tornaria després. Joan March, amb el seu suport a Franco (primer al cop d'estat i durant la guerra després), fou determinant.

La guerra civil va ser el canvi més dur i radical de la ciutat durant el segle XX. Va trasbalsar la manera de viure de tots els ciutadans, vencedors i vençuts, amb la mort, la presó, la por i el silenci. Abans de la guerra Palma era una ciutat dinàmica, amb una activitat socioeconòmica privada i pública important. **El projecte modernitzador de la ciutat s'havia iniciat i donava els seus fruits. Sobretot des del punt de vista urbanístic, sanitari i educatiu.** Aquesta dinàmica es tallà de cop quan el 18 de juliol el General Godeu jurà fidelitat davant el Governador i l'endemà va traïr les autoritats democràticament electes i declarà l'estat de guerra.

Entre les primeres víctimes políticament significades podem esmentar Ateu Martí (estiu de 1936) i Aurora Picornell (gener de 1937), executats sense cap tràmit judicial. Els esdeveniments es precipitaren. Palma és bombardejada intensament i, sobretot, seguí la maquinària acusatòria que portà moltes ciutadanes i ciutadans a la presó i a penes capitals. Però també els segrests i tretes de les presons que portà a assassinats sense cap mena de judici i que omplí de cadàvers voreres de carreteres i cementiris. De fet, al cementiri de Palma hi hagué les fosses comunes més grans de Mallorca, on s'hi enterraren com a mínim 448 persones assassinades. Podem destacar-ne alguns com els afusellaments el febrer d'aquell 1937, d'Alexandre Jaume, Emili Darder, Antoni Ques i Antoni Mateu; i la creació de la famosa presó habilitada als magatzems de Can Mir a les Avingudes. També és rellevant el cas de Jaume Garcias i Obrador, President de la Diputació Provincial, detingut el juliol del 36 i afusellat, després d'un consell de guerra, el 4 d'agost del 1939. Dins aquesta petita mostra del que va suposar aquella repressió hem de destacar també el suïcidi el 1942 de Matilde Landa a la presó de Can Sales, després d'una pressió carcerària permanent i implacable.

A més, es produïren evasions i emigracions de moltes persones identificades amb la República. Els principals destins foren la Menorca Republicana i Barcelona. La propaganda franquista fou molt intensa. La ideologia dels revoltants, i ben especialment falangista, impregnà una part importantíssima de la vida social i cultural. Alguns exemples: als cinemes es projectaren noticiaris italians de l'Instituto

Luce amb propaganda feixista i el 1941, ja a la postguerra, s'estrena al cine Born la pel·lícula **"Raza"**, sobre un argument del mateix Franco. Un any després s'estrenà **"¡A mi legión!"**.

Els primers deu anys del franquisme a Palma es caracteritzen per la fam que va passar molta gent, fruit d'una política econòmica basada en l'autarquia que propicià el racionament dels productes de primera necessitat i, com a conseqüència, l'existència d'un mercat negre. Durant aquests anys, Palma pateix la crisi econòmica més greu del segle XX i el nivell de vida va recular considerablement. Per tapar les causes de la crisi, el règim franquista va fabricar un relat fals que encara segueix vigent: *"la fam va ser causada pel caos de la República i l'aïllament de la guerra civil causat pels enemics d'Espanya, després el franquisme impulsaria el turisme i ens trauria definitivament de la pobresa"*. La situació de crisi econòmica greu torna a posar tristament de moda la guerra de les subsistències per fer-se amb productes de primera necessitat.

Des d'un començament, la relació entre el règim franquista i el desenvolupament del turisme a Palma i a Mallorca va ser estratègica. Als inicis del decenni dels cinquanta, es varen crear les *Juntas Provinciales de Turismo*, que eren les que dirigien l'estratègia. A Mallorca es feia en estreta col·laboració amb el Foment de Turisme, entitat que encapçalava la gestió i nomenava Soci d'Honor a tots els governadors civils que passaven per l'Illa. Una altra característica important d'aquests anys va ser el retrocés que varen experimentar els drets de la dona. Tornà un discurs de principis de segle que arraconava la dona un altre cop a casa seva, o a les funcions socials de

Saridakis i Patrice Wymore, gener de 1957. Font: Arxiu de Casa Planas, publicada al llibre "Palma 1936-1983" de del Hoyo i Company.

beneficència i als moviments franquistes com els de *l'auxilio social*.

El nacionalcatolicisme fou un altre dels trets essencials per entendre aquest període. És interessant llegir la *Carta colectiva de los obispos españoles a los obispos de todo el mundo con motivo de la guerra en España*, publicada a l'estiu de 1937 i signada pel Bisbe Miralles, escrit en el qual es donava suport al cop d'estat i la guerra de Franco. En tot aquest nou escenari l'Església recuperà privilegis. La clara aposta pel franquisme li va donar resultats positius, ja que va ser considerada com un puntal del nou règim, la qual cosa li aportà beneficis amples i diversos. Amb la victòria del bàndol nacional, l'Església tingué un protagonisme important, dins una estratègia de recristianització de la societat mitjançant actes multitudinaris d'exaltació religiosa, el control de la

moral pública i privada i un paper importantíssim en el món de l'ensenyament.

El turisme, activitat en expansió abans del juliol del 1936, es veié col·lapsada pels fets de la guerra i la situació de crisis de la postguerra. El Gran Hotel es transformà el 1941 en la seu de l'Institut Nacional de Previsió. El turisme es començà a recuperar progressivament a finals dels 40 amb un programa nacional de molt èxit, dirigit als recents casats per passar la lluna de mel a Mallorca. **Aquest turisme mutarà d'un turisme selecte i minoritari que hi havia abans de la guerra, fonamentat en la figura del viatger, a un altre popular i massiu** els anys 50. A poc a poc Europa es recupera, es comencen a pagar les vacances als treballadors i hi ha un traspàs de l'aviació de guerra a la civil. Amb tot, a mitjans del 50 i fins al 73, es produeix l'arribada

massiva ininterrompuda de turistes, així com l'expansió urbanística i econòmica sobre el territori. Palma torna a recuperar el projecte modernitzador i liberal amb un nou cosmopolitisme. La Plaça Gomila lidera el nou turisme d'oci de la nit. Passam de 400.000 turistes dels anys 60, a 3.500.000 el 73. De 21.300 places a 222.000. Palma ja té 260.000 habitants.

El projecte modernitzador de la transformació urbana de la ciutat es torna a posar en marxa amb les reformes de Gabriel Alomar.

El Pla de reforma interior de Palma és aprovat el 1943. És el temps en què Joan March construeix el seu palau de la mà de Gutiérrez Soto i Gabriel Alomar. Ho fa just devora el *Círculo Mallorquín*, institució que li havia barrat l'entrada uns anys abans. Respecte a l'arquitectura, el regionalisme va desapareixent i també el modernisme. Dominarà l'arquitectura racionalista, sobretot en grans edificis militars i cases familiars. Més tard, apareixerà una arquitectura contemporània, de la mà d'arquitectes com Ferragut amb l'edifici de GESA i l'església de la Porciúncula. Algunes fites d'aquesta etapa són la construcció del Mercat de l'Olivar i la compra per part de l'Ajuntament de Palma del solar de S'Hort del Rei com a primera passa per a la reforma posterior d'Alomar. Comencen les obres de Jaume III el 1952, amb la participació de Joan March i sota la direcció de Gabriel Alomar, ara considerat el seu arquitecte predilecte. Pocs anys després, el 1962, mor Joan March a Madrid, víctima d'un accident, a 81 anys. La ciutat moderna avança no sempre en la bona direcció, com és la substitució l'any 1953 dels tramvies pels famosos autobusos pegasos i el cotxe

utilitari s'anirà fent amb els carrers de ciutat a costa dels vianants, els carros, les galeres i les bicicletes.

Fruit del fort creixement econòmic, es produeix una revolució migratòria a tota Espanya.

Des de 1960 fins ara hi ha hagut 20 milions de desplaçaments interiors. Alguns d'aquests desplaçaments varen ser molt intensos als anys 60 i part d'ells varen tenir com a destí la ciutat de Palma i, més tard, tot Mallorca. El més rellevant pel creixement de la ciutat va ser la immigració peninsular, encara que també cal destacar la immigració interior de la Mallorca rural. Inca i Manacor no perden població, però la zona més rural d'interior sí, així com la Tramuntana, a excepció de Sóller.

Aquesta època serà també la del creixement de les infraestructures i de l'automòbil. Es crea el **Passeig marítim**, uns dels grans projectes modernitzadors dels anys 20, que després enllaça amb l'autopista de llevant. Aquest és segurament l'error urbanístic més gran de la història de ciutat. Després de tomar les murades, acció molt consensuada però vista des d'ara equivocada, es comet l'error de crear un altre cinturó, més potent encara que les mateixes murades: un anell de carreteres que suporta un tràfic excessiu i que torna a aïllar el centre de la ciutat del seu entorn. Aquest anell serà més difícil de tombar que les murades.

Quant a la cultura pròpia, durant el primer franquisme es toleren algunes manifestacions minoritàries i discretes entorn fets significatius com la Reunió del consell Europeu de Cultura Popular, la presentació de Ruiz Giménez del projecte

Camilo José Cela i la ballarina La Chunga. Fons Rul.an.

cultural per Balears, l'homenatge a Miquel Costa i Llobera i Joan Alcover o el condol per la mort de Mª Antònia Salvà. Els premis Ciutat de Palma reforcen als escriptors en llengua catalana. Es duu a terme a Ciutat el IV congrés de la Corona d'Aragó. És indubtable que un fet transcendental per la cultura de la ciutat serà la vinguda de Joan Miró el 1956, al mateix temps que estrena el taller fet per Josep Lluís Sert. Miró esdevingué un referent intel·lectual de primera magnitud. Així, el 1970 va fer a la sala Pelaires de Palma la seva primera

exposició individual. Precisament aquesta sala esdevingué un espai protagonista del canvi cultural de la ciutat. També és necessari parlar d'altres artistes dels 50 com Xam, que ajuden a fer la transició cultural d'una ciutat tancada i franquista, cap a una ciutat oberta i connectada, amb les seves exposicions als centres de producció artística com Nova York, Munic, Stuttgart, Frankfurt del Meno, Londres, París, Amsterdam, Barcelona o Madrid Com a mostra de certa obertura del règim, es crea a Palma el 31 de desembre de 1962,

impulsada per Francesc de Borja Moll, **l'Obra cultural Balear**. Al cap de tres anys, el 1965, Raimon feria el seu primer concert a Palma; i Maria del Mar Bonet s'integraria als Setze Jutges el 1967. La relació íntima entre Palma i Barcelona, tan important els anys abans de la guerra civil, no es començarà a recuperar fins a 1960. **El regionalisme es recupera.**

La vida quotidiana ens dóna algunes novetats, dins un ambient encara tancat i gris. S'estrena la pel·lícula "Jack el Negro", filmada a Palma. Arriba al Port per primera vegada la VI flota americana. Arturo Pomar és proclamat campió d'Espanya d'escacs. Josep Tous refunda l'Última Hora i s'organitza una exposició retrospectiva d'Anglada Camarasa.

En aquells anys d'apertura (i també d'estancament), Palma va tenir un dels batles més afamats, el general Màxim Alomar, després de Joan Massanet que havia estat quasi deu anys. Alomar governà la ciutat durant 5 anys, des del 1963 fins al 68. Entre moltes obres que impulsa cal recordar l'aprovació del nou Pla General de 1963 que es demostrà poc realista, i la reforma de s'Hort del Rei, obra molt controvertida i debatuda, ja que esbucava el Teatre Líric i l'Hotel Alhambra, dues icones de la ciutat. **El somni d'una ciutat moderna de Miquel del Sants Oliver es va complint.**

La primera crisi turística es produeix a 1973, a la par que neix a Palma l'ecologisme amb la creació del GOB. Per primera vegada, baixa l'ocupació hotelera i es critica el model de creixement basat en el producte de sol i platja. No és casual que el naixement del GOB es produís en aquells moments, impulsat per un grup de

ciutadans tant de Palma com d'altres municipis de l'illa. El 1977, es desencadena la lluita per salvar la Dragonera de l'amenaça de ser urbanitzada. **Els anys 70 i els principis dels 80 foren de crisi econòmica.** La crisi hotelera va servir per cohesionar el moviment sindical que ja feia uns anys que volia tornar a ressorgir. El primer conflicte hotelier és del 73 a l'Hotel Bellver. La primera vaga d'hostaleria va ser l'any 74, i es varen realitzar moltes assemblees als hotels de la badia de Palma. Lideraven moltes d'aquelles accions un conjunt de capellans crítics amb la mateixa església i amb les condicions d'explotació dels treballadors per una patronal paternalista. Francesc Obrador, Jaume Santandreu, Carmel Bonnín i d'altres tindrien en el futur un paper rellevant en els moviments socials ciutadans de diferent naturalesa.

Progressivament, creix l'esperança de l'arribada de la democràcia. Factors interns i externs necessàriament havien d'influir en un desig cada vegada més majoritari de canvi polític. Tothom era conscient que s'entrava en una fase de transició que es feria quan el dictador morís. El PCE i PSOE, entre altres forces polítiques i socials, es feien cada vegada més presents. El PCE pren protagonisme amb el denominat "*pacte per la Llibertat*", amb consignes que inclouran també l'amnistia per als presos, ja que l'any 1974 tota la direcció de CCOO estava empresonada pel procés 1001. L'amnistia es va convertir en una demanda nacional i transversal. Per exemple, va esser demanada pel Col·legi d'Advocats de Balears, per part del seu degà Pep Zaforteza. Hi havia també, dins el Col·legi d'Advocats una "comissió d'advocats

joves" molt activa presidida per Fèlix Pons. Franco mor el novembre del 75. Joan Carles és proclamat Rei d'Espanya. La llei de Successió de 1947 s'havia aplicat al cap de 28 anys.

El Cop d'Estat a Palma

Militars després del desembarcament a Porto Cristo. c.1936. Reproducció de la fotografia de Bartomeu Ordinas Fúster inclosa en el catàleg "Bartomeu Ordinas Fúster. Una actitud davant la càmera", publicat pel Consell de Mallorca (Arxiu del So i de la Imatge) l'any 2002.

És indubtable que la constitució del primer govern reformista de la II República (1931-1933) va generar fortes tensions polítiques, socials i econòmiques. Aquestes es varen accentuar després de la victòria de la coalició d'esquerres del Front Popular a les eleccions del febrer del 36. Malgrat la victòria progressista, a Palma i a la major part dels municipis de la part forana, va guanyar d'una manera acaparadora la candidatura de la Dreta. Una vegada constituït, el nou govern central d'esquerres presidit per Manuel Azaña es

posaren en marxa d'una manera molt decidida un conjunt de mesures polítiques, socials, econòmiques i culturals que tenien com a objectiu afrontar els grans problemes que arrossegava l'Estat espanyol des dels inicis de l'època contemporània. Per bé que la intenció d'aquestes decisions era democratitzar i modernitzar el país, ben aviat sorgiren veus opositores que provocarien el deteriorament progressiu del clima polític a tot l'Estat i l'aparició de situacions de violència generalitzada.

Un dels posicionaments opositors més importants estava representat per una branca de l'exèrcit republicà: els denominats africanistes. És a dir, caps i oficials de l'Exèrcit d'Àfrica que van operar al Protectorat espanyol del Marroc entre 1909 i 1927 i com a conseqüència de les seves accions de guerra aconseguiren ascensos i privilegis immediats. Ans el contrari dels militars anomenats *Junteros*, que només ascendien per antiguitat. Ben aviat, els alts comandaments africanistes com Sanjurjo Sacanell, Queipo de Llano, Franco Bahamonde, Goded Llopis o Millan Astray, entre d'altres, s'oposaren a les reformes del govern del Front Popular perquè restaven el seu poder polític i econòmic. Per aquest motiu i amb el suport de civils i polítics conservadors, organitzaren una trama conspiradora que va esclatar el mes de juliol de 1936 i que generà l'inici de la Guerra Civil espanyola. La insurrecció va triomfar a Mallorca. A les illes Pitiüses es va donar una situació molt peculiar. Entre el 19 de juliol i el 7-9 d'agost, Eivissa i Formentera foren rebels; entre aquesta data i el 13 de setembre, republicanes. Durant la setmana compresa entre el 13 i el 20 de setembre, foren terra de ningú. El 20 de setembre, tropes procedents de Mallorca, comandades per Antoni Montis, prengueren possessió de les Illes sense disparar un tret; a partir d'aquest dia, Eivissa i Formentera passaren definitivament al bàndol revoltat. A Menorca, l'aixecament va fracassar.

Un d'aquests generals africanistes -potser el més astut i intel·ligent de tots- que va encapçalar la insurrecció era Manuel Goded Llopis. Va néixer a Puerto Rico el 1882 en el si d'una família de tradició militar. Goded va viure en primera

persona la crisi de la pèrdua de les colònies espanyoles a ultramar. De tornada a la Península, va estudiar a l'Escola Superior de Guerra. El 1927 fou ascendit a general de Divisió i ocupà els càrrecs de director general i subsecretari del Ministeri de l'Exèrcit (1930). El mes de febrer de 1935, fou designat comandant militar de Balears en substitució del general Franco. El mes de juny del mateix any, deixà Mallorca per ser nomenat director general d'Aeronàutica, en el Ministeri de la Guerra. El març de 1936, s'incorporà novament a la comandància militar de les Balears, des d'on va dirigir la conspiració, juntament amb el comandant mallorquí i amic de Franco, Mateu Torres Bestard.

Els representants polítics d'esquerres i les organitzacions obreristes mai es fiaren de Goded. Coneixien els seus plans conspiradors. El 17 de juliol de 1936, els militars rebels s'aixecaren contra el govern de la República. A Mallorca es respirava intranquil·litat. El 18, la insurrecció estava confirmada. El mateix dia, Goded es va reunir amb el governador Civil, Antonio Espina, i una delegació de diferents dirigents republicans. El militar va dir que podia garantir la seguretat de l'illa. Unes paraules que preveïen la seva lleialtat envers el govern de la República; però realment no fou així. El diputat socialista Alexandre Jaume era present a la reunió. A la nit se n'anà més tranquil a la casa del Port de Pollença on estiuiejava. L'endemà va ser detingut.

L'endemà, dia 19 de juliol, Goded incomplí flagrantment la seva paraula i cap a les set de matí va reunir les seves tropes a l'esplanada de la Comandància militar i va fer que el capità d'infanteria Ramon Fortuny Truyols llegís el ban en el

Plaça Sant Antoni bombardejada. Font: Associació de Veïns de Canamunt.

qual es declarava l'estat de Guerra a les Illes Balears. L'article tercer deia:

«Resuelto a mantener inflexiblemente mi autoridad y el orden, será pasado por las armas todo aquel que intente, en cualquier forma de obra o de palabra, hacer la más mínima resistencia al Movimiento Salvador de España.»

Amb la proclamació del ban de guerra, Goded assumeix el "mando absoluto" de les Balears. Convençut del triomf de l'alçament i abans de partir cap a Barcelona per posar-se al capdavant de la insurrecció, Goded va nomenar nou comandant militar a Aurelio Díaz de Freijó i al tinent coronel Luís García Ruiz com a nou governador civil. Tot i que la situació

era gravíssima, l'arribada –dia 20 de juliol– de les notícies del fracàs de l'aixecament a Barcelona va provocar una certa reacció dels sectors populars i una part de les forces militars i de seguretat; sobretot, el Cos de carrabiners. Així, a Palma es va declarar una vaga general, amb una certa incidència a alguns sectors de població i a municipis com Sa Pobla, Manacor o Sóller. Però, al cap de pocs dies, aquesta oposició fou eliminada per la intervenció de tropes militars amb l'ajut incondicional de falangistes i requetès d'arreu de tota l'illa. Per la seva banda, el general Goded, és detingut, jutjat i condemnat per rebel·lió. Fou afusellat el 12 d'agost al castell de Montjuïc.

Amb el triomf de la conspiració, els colpistes posaren en marxa una terrible repressió, que va ocasionar nombroses detencions i alguns assassinats. Les mesures repressives havien estat minuciosament planificades mesos abans pel general Emilio Mola Vidal. La primera onada repressiva a Mallorca començà el mateix 19 de juliol i es va allargar fins a principis de setembre de 1936, quan l'expedició catalana dirigida per Bayo deixa Mallorca sense haver assolit el seu objectiu: restablir la legalitat republicana. Segons l'historiador Bartomeu Garí, perseguia l'exemplaritat. El mètode repressiu més utilitzat foren els segrests que acabaren amb desenes d'assassinats. Les víctimes es deixaven unes hores, fins i tot dies, "exposats al públic". La intenció era crear un clima de terror. Les zones principals on es dugueren a terme aquestes accions foren Palma i els afores de la ciutat i Manacor. A Palma, un dels centres repressors més destacat fou l'antiga seu obrera de la Casa del Poble que fou assaltada per falangistes i rebatejada amb el nom de *Casa de Primo de Rivera*, on es practicaren tot tipus d'atrocitats.

La primera etapa de la repressió a Mallorca es pot dividir en tres subetapes. La primera es refereix els primers quinze dies de guerra, on es registren alguns assassinats i nombroses detencions. És destacable l'apertura de nous centres penitenciaris provisionals com la presó de Can Mir situada a les Avingudes de Palma, el Castell de Bellver i el vaixell Jaume I que estava ancorat al moll de Palma. La segona, arribaria fins al 15 d'agost. En aquests dies, els assassinats per segrest augmenten considerablement. També apareixen els primers cadàvers al costat de les

carreteres de l'illa. Un dels més representatius fou l'assassinat de Mateu Martí Miquel més conegut amb el nom d'Ateu Martí, pel seu caràcter anticlerical. El seu cos fou trobat a un descampat prop del Coll de Sa Grava a Gènova (Palma). Estava en un avançat estat de descomposició. La tercera i darrera etapa de la primera onada repressiva coincidirà amb els dies que va durar l'expedició catalana a Mallorca, entre el 16 d'agost i el 4 de setembre de 1936. És en aquest moment quan la repressió es desferma. Es comptabilitzen centenars de persones assassinades als cementeris des Pla i de Son Coletes a Manacor. La ràpida reembarcada de les tropes que dirigia Bayo va suposar que desenes de milicians quedessin a l'illa. Dies després foren brutalment assassinats. El cas més representatiu fou l'execució de 5 sanitàries de la Creu Roja.

L'eliminació planificada va afectar nombroses persones. Entre elles, hi trobam alguns dels líders més populars i destacats dels darrers mesos de govern de la II República. Ens referim a la dirigent comunista Aurora Picornell Femenies; el batle de Palma, Emili Darder i Cànaves; el diputat socialista, Alexandre Jaume Rosselló; o els dirigents socialistes, els germans Miquel i Joan Montserrat Parets, entre d'altres. Abans de ser assassinats, la major part d'aquestes persones foren detingudes i tancades a presons de la capital, com la Provincial, el Castell de Bellver o Can Mir. Com a testimoni, reproduïm la nota que li va fer arribar Aurora Picornell a Alexandre Jaume el dilluns 20 de juliol de 1936. Ambdues persones estan tancades a la Presó Provincial de Palma:

«Estimado camarada:

He recibido los bombones que me envió, que alegre sorpresa. ¿De modo que estamos cobijados bajo el mismo techo? Lo ignoraba, no sabía quién estaba aquí, no obstante, tenía unos deseos locos de saberlo. Lo que me fastidia es no saber nada de nada. Muchas gracias por los bombones y más que por los bombones por haberse comunicado conmigo. Yo me siento tan optimista como siempre. ¡Salud!

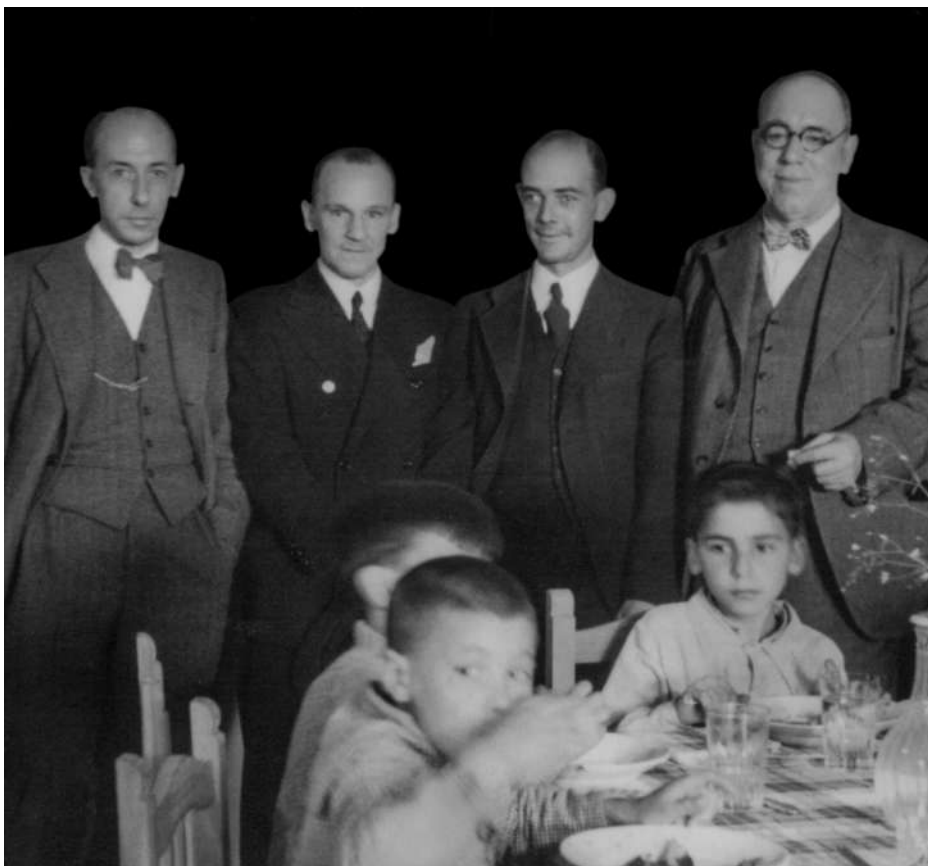
Aurora Picornell.

(Estoy aquí desde el Domingo a las 11 de la mañana).

Tot i que la repressió es va aplicar des del primer moment, els dies després del cop d'estat són realment molt confusos. El nou governador civil García Ruiz utilitza les al·locucions a la ràdio i la premsa per declarar que el seu antecessor, Goded, havia triomfat a Barcelona, i que l'alçament era una realitat a quasi tota Espanya i que en poc temps es tornaria a la normalitat. Sens dubte, volia transmetre un missatge tranquil·litzador i que desdibuixava la realitat del conflicte. És indubtable que els mitjans de comunicació es transformaren en eines cabdals des dels primers moments de la Guerra. Conscients de la seva importància, el nou règim imposat per les armes va exercir un control absolut dels mitjans de comunicació. En aquest sentit, podem dir que seguien els mateixos equips directius i no varià la seva propietat privada, tot i que algunes persones foren apartades. El cop d'estat va produir una ruptura amb la premsa lliberal i la desaparició de la premsa obrera, així com l'ús del català als mitjans.

Un altre fet destacat fou el nomenament de noves autoritats civils, com batles i

regidors. García Ruiz nomenà persones addictes al nou estat (militars, falangistes, etc.) que s'encarregarien de la gestió municipal. Era una idea –ja utilitzada durant la Dictadura del general Miguel Primo de Rivera i encara tan freqüent a la política del nostre país– que preconitzava que els polítics professionals havien dut el desastre i la desorganització de l'Estat, de manera que els militars s'havien vist forçats a prendre el poder de les institucions. En el cas de Palma, Mateu Zaforteza Mussoles, un militar africanista, va ser nomenat batle de Palma durant 3 anys, entre 1936 i 1939. El nou consistori palmèsà conformat per 10 nous regidors va dur a terme una gestió municipal restrictiva, amb la destitució dels càrrecs de partits d'esquerra que havien entrat els darrers anys. Seixanta-dues persones de l'Ajuntament varen ser depurades. Les nòmines dels funcionaris es varen reduir de 216.000 pessetes a 168.000 pessetes. Les paraules del regidor de la primera Gestora Municipal de Palma de la Guerra i mà dreta del nou edil, Guillermo Cirerol Tomàs, ho justificaven d'aquesta manera:

Emili Darder amb Manuel Goded. Arxiu Lleonard Muntaner.

«Completamente convencidos de la necesaria e inaplazable variación radical del rumbo que traía la nave española, dirigida por manos mercenarias al servicio de ocultos poderes extranjeros y a punto de entrar en la espantosa borrasca del comunismo»

Mentrestant, a Catalunya, la insurrecció fou esvaïda i es comença a organitzar una important operació militar per tal restablir la legitimitat republicana a Mallorca i Eivissa, atès que a Menorca l'aixecament va fracassar gràcies a l'acció resistent dels sotsoficials de la base de Maó i la tropa dels regiments d'Infanteria

i d'Artilleria, que capgiraren una situació inicialment favorable als alçats contra la República. També fou destacable la resistència per part de segments de població i el compromís ferm de grups anarquistes.

A partir del 23 de juliol, hidroavions republicans bombardegen Palma i tiren octavetes exigint als colpistes la seva rendició. A Barcelona es comença a organitzar una esquadra de diferents vaixells i uns tres mil milicians –dels quals sembla que 400 eren dones–. Una mostra del grau d'odi que va inspirar l'aixecament, és el fet que un grup de

milicians es dirigeixen a la presó de la Mola on estaven presos un centenar d'oficials rebels, dels quals 87 foren assassinats. Sembla que els militars foren tirotejats per escamots d'afusellament, però també metrallats des de les finestres i portes i per distintes dependències del pavelló. Aquest fet, juntament amb les informacions que es transmetien des de la ràdio dia 4 d'agost, on s'explicava que a Barcelona començaven els preparatius per a un futur desembarcament republicà a Mallorca, encengueren les alarmes rebels. Sens dubte, les notícies enterboliren més la repressió mallorquina.

El 7 d'agost es rendeix Formentera i l'expedició catalana es dirigeix cap a Eivissa. Arriben el dia 8, que és dia de festa, i tiren octavetes demanant la rendició. Aquí es sumen les tropes vingudes de València comandades per Uribarri i no troben resistència. Rafael Alberti i la seva dona estaven amagats i pogueren sortir en llibertat. Els colpistes es rendeixen i Uribarri torna a València. La flota continua cap a Mallorca i el dia 16 d'agost comença el desembarcament a Porto Cristo. Com tots sabem, l'operació va ser un desastre. Inicialment, les tropes republicanes aconseguixen penetrar fins a 15 kilòmetres però costà unes quatre-centes baixes. Quan pareixia que la resistència no duraria molt, el 27 d'agost entra en combat l'aviació italiana, primer amb tres avions FIAT molt superiors i amb els Savoia. El finançament d'aquests avions va ser, segons Massot i Muntaner, obra del financer mallorquí Joan March Ordines, a petició de García Ruiz, que també li demanà diners a Manuel Salas. L'estratègia de guerra amb els avions

italians va ser dissenyada a Palma en una reunió en la qual també participà Joan March fill, segons explica l'investigador Pere Ferrer Guasch. Els avions atacaren els hidros republicans de la base del port de Pollença i els destruïren. També atacaren els vaixells republicans. El 3 de setembre acudeixen vaixells republicans potents per ajudar, però no poden aturar l'ofensiva de l'aviació italiana. La recuperació del front franquista fou dirigida personalment per García Ruiz. Bayo dona una ambigua ordre de reembargar. Com hem explicat, aquest fet va generar nombrosos assassinats de milicians que no aconseguiren sortir de Mallorca.

Tot i la victòria nacional, la repressió no es va aturar. Començaren les tretes de presó del Castell de Bellver i de Can Mir que ocasionaren més assassinats. Les tropes franquistes celebraren la victòria amb una marxa triomfal a Palma. El bisbe Miralles els donà les gràcies. Els assassinats i les desaparicions de persones seguien, per Palma i tota Mallorca. L'anomenat Comte Rosi, vingut amb els aviadors italians, es convertirà amb el protagonista, de *iure* més que de *facte*, del terror desfermat. Palma i Barcelona, sempre agermanades, tindran destins diferents.

Palma sota el règim del terror

Arconovaldo Bonacorsi (Conde Rossi) i el tinent coronel Luis García Ruiz (esquerra i dreta, respectivament) el dia de la celebració de la victòria de les tropes "nacionals" el 6 de setembre de 1936. La imatge, de Ribas de Duran, i que pertany a l'arxiu de Miquel Font, està publicada al llibre de Xavier del Hoyo i Arnau Company "Palma 1936-1983. L'evolució de la ciutat a través de la imatge".

El fracàs del desembarcament de Bayo va donar força als rebels i els va encoratjar encara més, tot i que, abans del 23 d'agost de 1936, les persones d'arreu de l'illa que ja estaven empresonades superaven les 1.100. Des del mes de setembre la venjança es va cobrar més assassinats i desapareguts. A la resta de l'estat espanyol les forces rebels que ja havien entrat a la península, s'anaven fent fortes, conquerint Badajoz, Irun i San Sebastià. Els dos bàndols es preparaven per a una guerra llarga. Una guerra que al final duraria tres anys.

Palma jugarà un paper estratègic en el desenvolupament de la guerra, com a base naval i aèria de les tropes nacionals, com també ho serà la base d'hidroavions de Pollença, utilitzada pels italians i també pels alemanys. La dreta històrica tornarà al poder, amb la Falange com a punta de llança. Però seran essencialment els militars els que dirigeixen la repressió i prenen les decisions estratègiques.

La dominació de l'exèrcit sobre la Falange s'iniciarà l'abril del 37, quan se n'adonen de l'abast de la repressió i la corrupció

desencadenades per Canuto Boloqui Álvarez, cap de la Falange d'Inca; Francisco Barrado Zorrilla, cap de la policia; i Mateu Torres Bestard, governador civil de les Balears; i serà una realitat en el 38. A Mallorca, a l'operació hi participa activament Joan March, a través del falangista mallorquí Ladislau López Basa. A March no li agradava gens l'ideari anticapitalista de Falange.

Tot i no participar formalment com a institució en el Cop d'Estat, l'Església va tenir un paper important de suport als rebels. Dins l'Església hi havia diversitat d'opinions, de manera que uns eren més actius i altres eren en canvi poc inclinats a implicar-se. El bisbe Miralles no va prendre part fins que els esdeveniments el varen convèncer. A través de diverses entrevistes i epistolaries, va demostrar que era perfectament coneixedor de la repressió desencadenada a Mallorca. L'1 de juliol de 1937 va signar la carta col·lectiva dels bisbes espanyols dirigida als bisbes catòlics de tot el món en la qual donaven suport a Franco.

Georges Bernanos, escriptor ultraconservador francès que vivia a Palma des de 1934, estava entusiasmat pel Cop d'Estat i del món falangista al qual pertanyia el seu fill Yves. Però, a poc a poc, va reconèixer que s'imposava un règim de terror que va denunciar i internacionalitzà el 1938 amb el seu conegut llibre *"Els cementeris baix la Lluna"*.

Al capdavant d'aquella ona de terror i ben al costat de García Ruiz, estava el patètic personatge criminal italià sobrenomenat "Conde Rossi" i el seu intèrpret, el capellà Julià Adrover, personatges que Bernanos odiava. Bernanos denuncià **"el règim del terror"** que s'estava imposant contra

persones *"sólo por el hecho de ser sospechosos de ser peligrosos"*, sense cap protecció jurídica i amb condicions inhumanes, essent assassinats sense escrúpols. El llibre fou un èxit de vendes, se'n feren moltes edicions i traduccions. Contra ell i la seva idea de la guerra a Mallorca actuaren els franquistes des de molts fronts. Fins i tot, l'intel·lectual Joan Estelrich atacà des de la revista francesa l'"Occident" les tesis de Bernanos i defensà la legitimitat de l'alçament. El nomenament de Mateu Torres Bestard, com a governador civil, i de Francisco Barrado Zorrilla, com a cap de la policia, a més del militar Benjumenda del Rey com a comandant militar, va suposar l'increment de la repressió i dels crims.

Sota aquest règim de terror es trobaven Alexandre Jaume, Emili Darder, Aurora Picornell i centenars d'altres persones en diferents espais habilitats com a presons perquè la presó Provincial aviat quedat petita. Eren el vaixell Jaume I, l'antic *"Cisne del Mediterráneo"* i orgull de la burgesia industrial de Ciutat; el Castell de Bellver, utilitzat altres vegades com a presó; Can Mir, un magatzem de fustes situat al costat de l'estació del tren de Sóller i que ara és el Cine Augusta; la Casa del Poble, transformada en Cuartel José Antonio; el dipòsit de detinguts de l'Ajuntament de Palma; el castell de Sant Carles i l'habilitació de convents (un bon exemple del suport de l'església mallorquina) com els del carrer Missió i el de la Pietat conformaren l'univers penitenciari de Palma. Per les dones, es va habilitar un edifici que havia estat un asil al carrer de Can Sales núm. 42.

Les condicions en aquestes presons eren infames, tant per la higiene com pel menjar, però sobretot per l'amuntegament de tanta gent en tan poc

espai, màxim un metre quadrat per persona. Tot això no era res comparat amb el dolor psicològic que tots patien, amb el distanciament amb les famílies i amb la por de no saber si l'endemà serien afusellats. Per fer-nos una idea de la vida quotidiana de les presons és recomanable veure el documental sobre Emili Darder, a més de molts altres testimonis que es poden veure a l'exposició del Castell de Bellver.

Des del primer moment, els nostres protagonistes varen moure totes les forces de les relacions socials que tenien per demanar a persones i famílies molt conegudes de Ciutat que se'ls hi donés un tracte just. Varen arribar directament a Joan March, ja que Lluís Alemany, que havia estat la seva mà dreta política durant molt temps, era cunyat d'Alexandre Jaume i el seu advocat.

La primera que va ser assassinada fou Aurora Picornell, víctima del sistema de "tretes", estudiat profusament per l'investigador Manuel Suárez Salvà. Juntament amb altres cinc preses de Can Sales, el 5 de gener, les varen anar cercar uns falangistes i les tragueren de la presó sense dir quin era el seu destí. El seu destí era ser fusellades al cementeri de Porreres. Les darreres paraules d'Aurora, que aquell trist mes de gener del 1937 estava embarassada, foren:

"Podeu matar homes, dones, nins com el meu que encara no és nat. Però, i les idees? Amb quines bales matareu les idees?"

A Alexandre Jaume i a Emili Darder els hi tocava unes setmanes després. Contra ells es va utilitzar la farsa del judici militar per rebel·lió. Els varen condemnar a mort. La mateixa nit abans de l'afusellament, Jaume, escrivia a la seva família:

"Queridísima esposa e hijos: Mis presentimientos de esta tarde se han cumplido; estoy en la cárcel esperando el último momento de mi vida. Desde este instante mi nombre queda incorporado a la historia de Mallorca. Ello ha de servir de consuelo y mitigar vuestro dolor. Muero como sabéis completamente inocente, se me mata por mis ideas y acepto serenamente este papel que me ha señalado mi destino."

Emili Darder no s'ho podia acabar de creure, com mostra la carta que va enviar a la seva dona el mateix dia que va saber que l'havien condemnat a mort:

"Estimadísima Miqueleta meva: ja veus que me demanen sa pena de mort, a jo, que he estat sempre s'homo més pacífic i més contrari a tota revolució. Si hi ha d'haver justícia no me poden fer res (...) Per mi esteu tranquil·les. Jo només pas pena per tu i per sa meva nina. Haver-vos en tot cas de deixar, tan com vos estim! I m'apena molt la situació econòmica vostra. Que ma mare i ton pares vos emparin. T'abraça i te besa fortíssimament i llargament en tot l'immens amor que te té es teu homo, Emili."

Emili Darder estava tan malalt des de feia mesos, amb una tuberculosi molt tractada a la presó, que si la nit abans no l'haguessin medicat intensament no hagués arribat viu a l'afusellament.

El coronel Ricardo Fernández de Tamarit, jutge militar, fou el que signà la condemna a mort. El mateix coronel que uns mesos abans havia proposat fer fora d'Espanya als intel·lectuals que havien signat la famosa carta dels mallorquins als catalans abans del cop d'estat. Episodi molt important entre els cercles culturals de Ciutat i que ens mostra a un Llorenç Villalonga intercedint entre

Tamarit i el grup d'intel·lectuals que se senten assetjats. Un Llorenç Villalonga que haurà d'atendre, com a sotsdirector de la Clínica Mental de Jesús (l'Hospital Psiquiàtric), l'exgovernador civil i intel·lectual Antonio Espina. Espina s'havia tallat les venes després de saber que el condemnaven a mort i del calvari d'un any de presó, calvari que continuaria uns anys més. Sembla que Llorenç Villalonga, que es casà a final del 1936 i ben aviat se n'anà a viure a Binissalem, a mida que avançava la guerra s'anava allunyant de les conviccions falangistes i abraçant l'escepticisme polític i l'enyorança del paradís perdut que el caracteritzarà com l'escriptor que tots coneixem.

Però no a tots els intel·lectuals rellevants d'aquella època que varen signar la carta de germanor cap als catalans, els va sotmetre l'alçament a Palma. Gabriel Alomar es trobava a Madrid perquè havia de donar una conferència i, per tant, va evitar el destí d'Alexandre Jaume o Emili Darder. Un altre destí va tenir Bartomeu Rosselló Pòrcel que era a Osona per tractament de la seva tuberculosi que posaria fi a la seva vida als 24 anys. O Joan Mascaró, que essent professor de llengua anglesa i sànscrit a la Universitat de Barcelona, es trobava de vacances a Palma durant el Cop d'Estat. Per sort va poder sortir amb son pare cap a l'Alger i salvà la pell, com altres mallorquins que s'embarcaren en un llaüt per cercar un altre futur. El 18 d'agost de 1939, nou homes partiren des de Camp de Mar cap al nord d'Àfrica. La mala sort volgué que s'equivoquessin de rumb i anessin directes cap a la Itàlia feixista de Mussolini. Els apressaren i se'ls emportaren cap al camp de concentració de Ventotene. Allà acabaria el futur dels

ciutadans Jaume Rebassa, Joan Vallcaneras, Jaume i Joan Matas Salas i Josep Matas, que va morir poc després de l'alliberament del camp. Jaume Rebassa acabaria els seus dies al camp de concentració nazi de Dora, Buchenwald, on moriria el 24 de desembre de 1943. Altres resistiren com pogueren l'embat dels falangistes, la marginació institucional o el menyspreu. Algunes persones tengueren una nova orientació ideològica en adaptar-se al règim de Franco.

Aquest clima de por i de tristesa empestava la ciutat. Les xifres sempre són fredes i, en el cas de la repressió, envoltades de misteri. Es té la certesa de la sort de les persones de les quals se'n coneix la història però resulta molt difícil parlar de números definitius. Així, podem afirmar que més de mil veïns de Ciutat passaren per les presons franquistes. D'aquests, 130 serien assassinats, en qualsevol de les seves modalitats: treta, afusellament o mort com a conseqüència de les condicions de vida.

Una ciutat que seguia algun ritme de normalitat, un intent de vida quotidiana que havien de continuar fent els seus habitants. **Però... una vida a Palma, lluny del terror... era possible?**

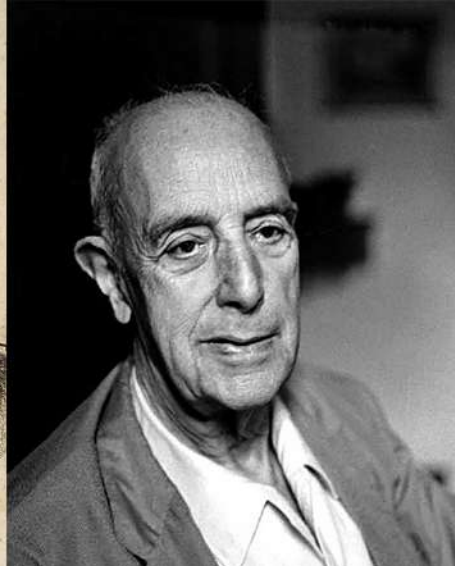
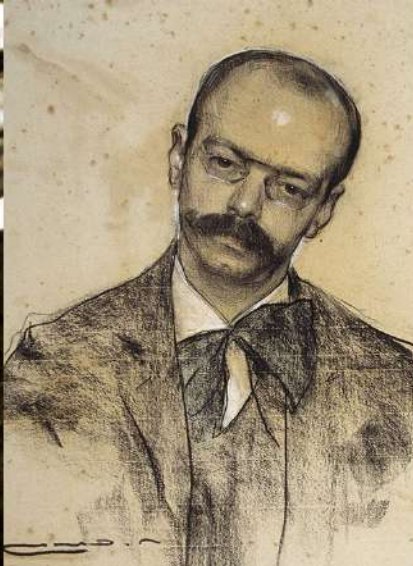
Processó a la Plaça de Cort. Foto cedida per Antoni Blanes.”

Testimonis de la guerra civil a Ciutat

Aurora Picornell, Gabriel Alomar (retrat fet per Ramon Casas, exposat al MNAC) i Llorenç Villalonga.

Luis Garcia Ruiz. Inicis del cop d'estat (1).

"Al tomar posesión de cargo, di orden para que se me presentaran los comités de huelga, pues se había declarado la general. Destituí por teléfono a todos los alcaldes y Comisiones Gestoras y en veinticuatro horas quedaron nombrados los nuevos alcaldes, a los que no puse más condición que fueran apolíticos y que fueran bien vistos en los pueblos. Encarcelé a todos los elementos significados del Frente Popular y la huelga general sólo duró unas horas porque, no habiendo encontrado la policía a los Comités, hice venir a mi despacho a los Inspectores de Tranvías y a cuantos ferroviarios encontraron deambulando por la estación. A unos y otros les dije que o salían los trenes y tranvías o ellos no veían la luz del día siguiente; aquel mismo día salían tres trenes y doce tranvías, estos últimos conducidos por los Inspectores".

Llorenç Villalonga i Pons. Inicis del cop d'estat .

"El Movimiento Nacional me sorprendió en el campo con unos amigos. Nosotros creíamos que se reduciría a un nuevo 6 de octubre y que todo seguiría como antes, con Azaña, Lerroux o Gil Robles".

Llibertari Gelabert Mayol. Tardor del 36.

"Jo menjava directament dels poals de fems. I no feia distincions. Tot allò que permetia pegar-li clavellada era comestible. Un dia, en el carrer Fàbrica, vaig topar un ca que duia un tros de pa a la boca. Li vaig partir darrere i el vaig apedregar fins que el va amollar. Va esser mel, el pa. La padrina anava als quarters per si li donaven el ranxo sobrant, però alguns soldats li negaven: "M' estim més tirar-lo que donar-lo a una roja"".

Joan Mascaró Fornés. Agost del 36.

"Des del pis prop de Santa Creu sentia de vegades, durant la nit, tirs de fusell o pistola que venien de prop del cementeri. Un capvespre mon pare i jo anàrem al cementeri a veure la tomba d'amics, i vàrem anar a l'esglesieta del cementeri. Vàrem veure un homenet vell, endolat, i parlant li demanarem si hi havia algun mort de família: "No ho sé encara", va dir ell, "he vingut per veure si trobaria es bolic de roba d'es meu fill". Preguntant-li que volia dir, ens va dir que cada vespre mataven persones prop del cementeri, que les enterraven, però feien un bolic de ses robes, i així els de família que sospitaven la seva absència podien veure si eren morts o empresonats".

Joan Montserrat Parets. Tardor del 36.

"En mi americana guardo, mi bienquerido, uno de tus pañuelitos de bolsillo. Conserva todo tu perfume de mujer buena. Tenerlo entre mis manos y posar en él mis labios es para mi una gran ilusión que lleva la paz a mi espíritu. Que este sentimiento de paz interior, sin odios ni rencores para nadie, que me inspira tu recuerdo, gane el corazón de todos los hombres y con bien para todos termine esta situación."

Jeanne Marques Mayol. Novembre del 36.

"En Clar era falangista, però jo crec que d'aquests falangistes que ho eren perquè no els quedava altre remei. Perquè, llavors, els al·lots joves s'havien de fer falangistes si volien salvar el coll. Es va portar bé amb nosaltres. Va donar permís per entrar tot el menjar que volíem. I ell, de la seva butxaca, va arreglar la dutxa. L'únic és que l'aigua era freda, però beneïda sigui. Perquè a la Provincial, el mes que hi vàrem estar, era molt pitjor".

Josep Miralles i Sbert. Bisbe de Mallorca. Juny de 1937.

"Roguemos al Sr. de las victorias por el triunfo de nuestras armas, por la liberación de España afrontada y envilecida por los enemigos de la Fe y de la Sociedad, por el retorno de las santas creencias, y a las ejemplares costumbres que tanto enaltecieron a nuestros antepasados".

Matias Mas Ripoll. Desembre del 38.

"L'agafaren a ca nostra, just quan acabava d'arribar a Sa Indioteria. Vengueren uns homes, eren falangistes perquè duïen camisa blava. La feren pujar al terrat. Li demanaven una vegada i una altra on amagava en Garcias. I com que no ho volia dir, de la bufetada que li pegaren va caure a terra. N'Antònia, la meva germana, i jo l'aixecarem. Nosaltres cridàvem: !!!mamà, mamà!!! Els feixistes ens feren fora a manotades. La baixaren engrillonada i l'entraren dins un cotxe que duia cortinetes. Dels tres veïns de la finca no en sortiren ni un."

Llorenç Barceló Pastor. Tardor del 39.

"La presó era una nau molt grossa, i havia devers 800 homes tancats. Just quan hi entraves, a la dreta, hi havia un quartet per als guàrdies, i a l'esquerra hi havia la capella. Cridaven els homes i els entraven en aquell quartet. A fora els esperava un jeep. Els duïen al cementeri i, un dia que hi vaig anar, vaig veure la paret tota plena de forats de les bales de les metralladores."

Gabriel Alomar i Villalonga. Març del 39.

"Estimat Mascaró, Consumatum est. Totes les meves previsions s'han complit. Vostè coneixia el meu pessimisme. Des del començament de la guerra he predicat el plebiscit. Res ha valgut. Però el que no podia preveure és l'actitud inqualificable d'Anglaterra i França. És una ignomínia històrica sense precedents. No sé res de n'Sbert. Per ara quedaré a Egipte."

L'abraça son amic. Gabriel Alomar.

Gabriel Juan i Mas. Estiu del 41.

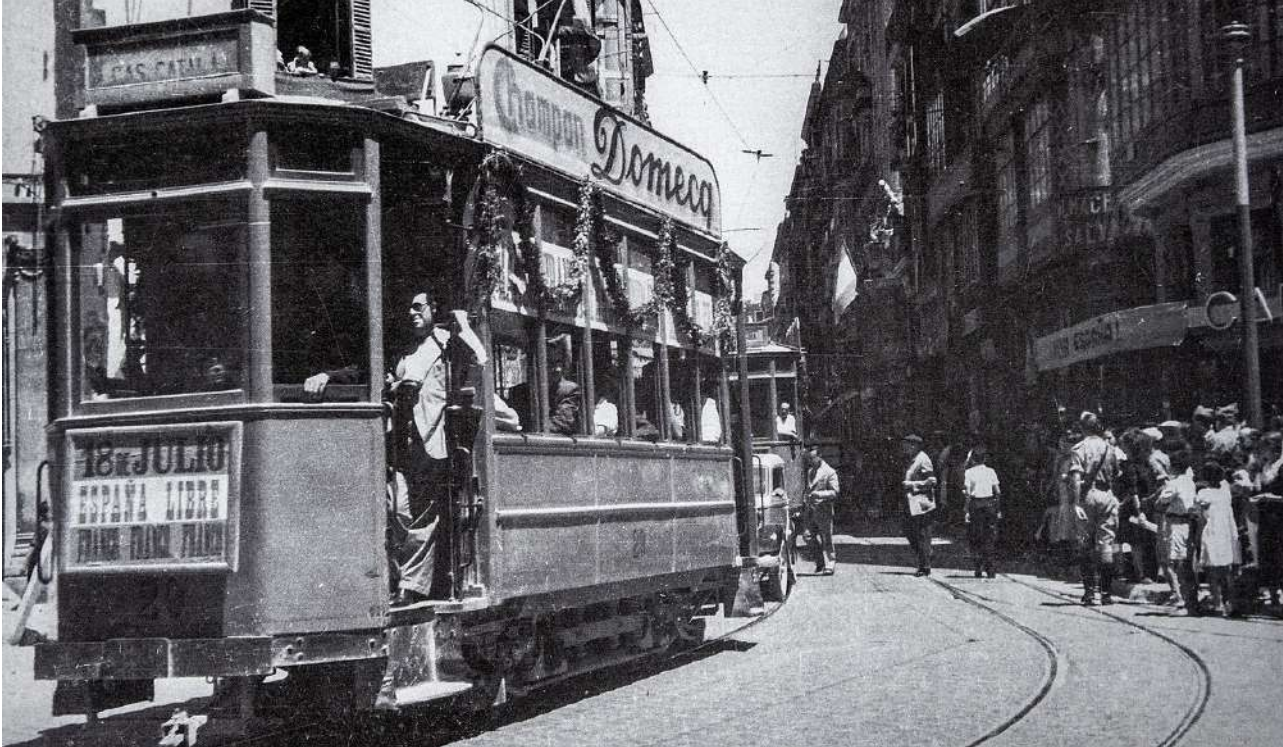
Vaig sortir del camp (de concentració) de Formentera dia 21 de juny de 1941. Una de les primeres coses que vàrem fer va ser un comitè propresos. Estava jo pel Partit Socialista, en Domingo Perelló pel Partit Comunista, en Jaume Rotger -que havia estat director de la Minerva i d'altres fàbriques de sabates- de la CNT i en Bernat Palmer pel Partit Republicà Democràtic Federal. Anàvem a fer visites a les preses peninsulars que estaven a l'Hospital i els hi dúiem coses: fruita, sabates... També teníem una dona menorquina que nomia Oceania que anava a ses Hermanitas on hi havia sa presó de ses dones, devora Santa Creu. I també enviàvem doblers als presos mallorquins que hi havia a la Península, que després quan tornaven mos ho venien a agrair."

**Palma vol
fer vida
normal**

---

*Celebració del dia de l'aixecament militar (18 juliol 1938).
Arxiu Casa Vila, al llibre "Palma 1936-1983" de Xavier del Hoyo i Arnau Company.*

La vida de las ciudades se estaba transformando a gran velocidad, una nueva sociedad urbana más dinámica y pujante hacía acto de presencia y cambiaba las pautas culturales, los estilos de vida y las costumbres. En los años veinte la irrupción de la modernidad, de la mano de la electricidad, el teléfono, el automóvil, el cinematógrafo, la prensa, la radio, el deporte, la moda y la publicidad, era un hecho incontestable en las principales avenidas de la España urbana de la época".

Aquestes paraules del llibre editat el 2018 de l'historiador Luis Enrique Otero sobre la Ciutat Moderna són plenament adequades a la realitat de Palma de 1936. L'auge d'una primera onada turística a Ciutat i les millores de les condicions de vida, va fer créixer una

comunitat de persones i personatges que li donaven un aire cosmopolita, sobretot als barris d'El Terreno i la Bonanova, però també al mateix centre històric. Una burgesia industrial creixent, una classe treballadora expansiva, la incorporació de la dona i la presència activa de persones d'altres indrets de l'illa, feien de Palma una ciutat viva i dinàmica.

Passats els primers mesos de l'inici de la guerra, la majoria de ciutadans intentaven continuar la seva vida quotidiana, encara que sota una repressió i una por generalitzada que va fer desaparèixer una bona part dels actors i institucions inherents a la Segona República.

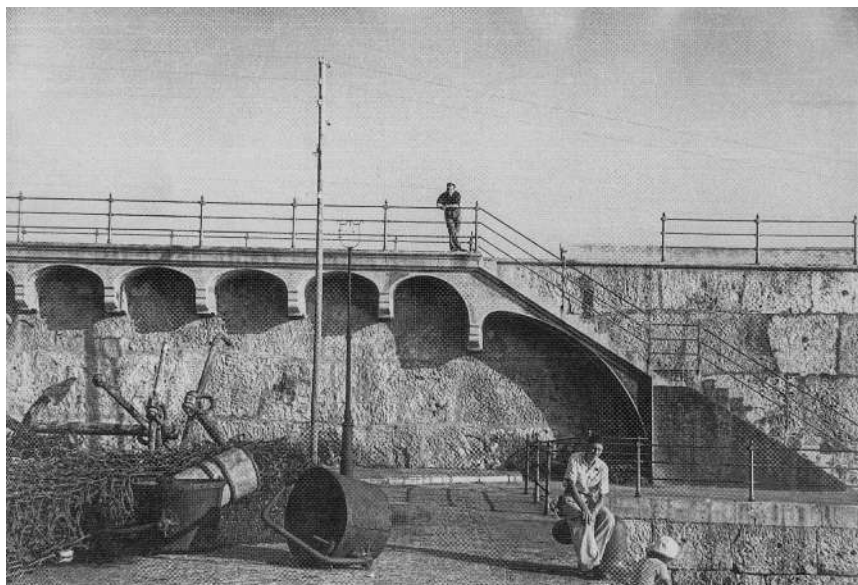

En aquest mapa militar de 1936, inèdit (cedit per la Doctora en geografia per la UIB Dolores Ladaria), es veu com havia crescut la ciutat d'ençà que el 1900 s'havien tomat les murades. Per la façana marítima havia crescut el port i les barriades de Santa Catalina, El Terreno i El Molinar; i a l'interior de la ciutat, les barriades obreres de La Soledat i Els Hostalets, així com les incipients barriades properes a les vies del ferrocarril dels nuclis propers a les Avingudes, com Arxiduc o la plaça Francesc García Orell (popularment coneguda com la plaça de les Columnes).

Les grans possessions que abastien la ciutat continuaven sense urbanitzar; les distàncies eren grans i el tramvia hauria de créixer fins a crear una xarxa que, només l'any 1939, va transportar 14 milions de passatgers. Comparats amb els 40 milions de viatgers que va transportar l'EMT el 2016, és una xifra considerable.

Si bé la construcció d'edificis i d'infraestructures institucionals fou lenta i escalonada, les noves autoritats polítiques donaren forma a tot un conjunt d'obres públiques que serviren per donar ocupació a un important gruix poblacional que patia de forma directa les conseqüències de la postguerra: aturats que no tenien cap mena d'assegurança i que cercaven, com fos, una sortida laboral en un context de fam i angoixa.

*Passeig de la Riba.
Arxiu Casa Vila.*

L'espanyola era, en el transcurs de la Guerra Civil, una economia de guerra on els dos bàndols havien dirigit els recursos estratègics de les empreses privades al servei de la seva causa. Un exemple paradigmàtic és el de Salinera Española, empresa mallorquina amb explotacions de sal a les Pitiüses i Andalusia. L'industrial Manuel Salas Sureda fou el principal propietari de l'empresa: líder del partit Maurista, fou el gran adversari de Joan March durant molt de temps. Ara, feia costat a Franco: les forces rebels eren, segons ell, *"la única esperanza fundada de un cambio en todo lo constituido, que habrá de permitir seguramente a nuestra compañía el desarrollo de sus actividades como conviene"*. Segons recull l'historiador Tomeu Canyelles al llibre *"Grano a grano. Historia de Salinera Española (1871-2015)"*, les poques sals que es van extreure d'aquelles explotacions van ser destinades a l'abastiment dels fronts rebels a la Península, al mateix temps que les fàbriques d'Eivissa i Andalusia eren requisades per fer un ús militar.

La vida cultural, la literatura, la música o la pintura estaven dirigides a legitimar la filosofia feixista del nou règim. El franquisme, amb la connivència de l'Església catòlica, generà nous mecanismes de repressió i control de la població en uns moments en el que la cultura en català, euskera o gallec havia quedat socialment anul·lada, exceptuant els aspectes folklòrics que, com no revestien cap amenaça política, s'utilitzaren com a mostra de la rica varietat cultural d'Espanya. L'oci de la ciutat seguirà al voltant de les afeccions que ja agrupaven a molta gent durant la Segona República com el ciclisme, els espectacles de tauromàquia, el teatre, el cine i el futbol, però també la natació, el frontó i les carreres de cans i de cavalls.

El ciclisme era, molt probablement, l'activitat esportiva més popular de Ciutat, amb el velòdrom del Tirador com a principal punt de trobada pels amants d'aquest esport. Segons l'historiador Manuel García, durant la Guerra Civil, el ciclisme -com la resta d'esports- va estar pràcticament paralitzat.

Balears Fútbol Club. 1938-1938. Arxiu: C.F.Balears.

La ràdio, que va anar creixent en nombre d'aparells arribant a uns cinc mil a finals dels anys trenta, serà el mitjà més idoni per a transmetre les principals consignes del moment. La ràdio s'havia convertit en el mitjà més ràpid i eficaç que tenien els militars per a cridar els homes a files, per a explicar com actuar davant una alarma i, en definitiva, per tal de donar les directrius a la societat civil. Ràdio Mallorca es convertí en una de les principals infraestructures informatives que connectaven els poders civil i militar amb la població civil.

Pel que respecta a la religió, l'Església havia aconseguit alinear-se amb el poder polític i convertir-se en un important element de control social: les campanes de les esglésies tornaven a tocar intensament, especialment el 4 d'octubre de 1936 quan s'havia llegit des del balcó de l'Ajuntament que Franco passava a ser el President del Govern Nacional de Burgos i l'únic dirigent del nou règim. Des

d'aquest dia, Palma, com moltes altres ciutats i pobles d'Espanya, estaria sotmesa al seu poder. Començaria una etapa marcada durant molt temps per la personalitat i les estratègies del General Franco, *"Caudillo de España por la gracia de Dios"*. Un lideratge que, com els altres dos líders feixistes del seu temps, Hitler i Mussolini, es caracteritzava per la seva determinació en la persecució i anul·lació política, econòmica, social i cultural dels adversaris.

El recentment guardonat Premi Nacional d'Història, Enrique Moradiellos, a la biografia *"Franco. Anatomía de un dictador"*, aporta una idea molt completa de la seva personalitat política i de les seves gestes militars. Franco era, sobretot, un militar que, en un llibre que ell mateix va publicar el 1922, *"Marruecos, diario de una bandera"*, explicava així la seva manera de fer la guerra: *"A mediodía consigo autorización del general para castigar a los poblados de que partió la*

reacción, desde los que el enemigo nos hostiliza. La empresa es difícil y bonita.... Mientras una sección, rompiendo el fuego sobre las casas, protege la maniobra, se descuelga otra por un pequeño cortado y rodeando los poblados, pasa a cuchillo a sus habitantes. Las llamas se levantan de los techos de las viviendas y los legionarios persiguen a sus moradores”.

per a molts ciutadans a causa dels problemes econòmics que provocà: la situació arribà a ser desesperada per a totes aquelles persones que, ara, formaven part del bàndol vençut. Milers de palmesans i palmesanes foren represaliats, mentre el silenci i la por dominaven bona part de la vida a Ciutat.

Moradiellos també ens conta com, uns anys mes tard, en la tardor del 1938, pràcticament assegurada la victòria, Franco recordava la seva experiència africana: *“Mis años de Africa viven en mi con indecible fuerza. Allí nació la posibilidad de rescate de la España grande. Allí se formó el ideal que hoy nos redime. Sin África, yo apenas puedo explicarme a mi mismo, ni me explico cumplidamente a los compañeros de armas.”*

La vida a Palma sota la Guerra Civil, marcada ja pel franquisme, no era fàcil

Dijous Sant a l'església de Santa Eulàlia. Arxiu Casa Vila.

Palma passa fam després de la guerra

Detall llibreta de racionament de l'any 1952 amb cupons de pa. Foto: Jaume Gual.

Durant els primers anys del franquisme la manca d'aliments bàsics va fer passar fam a molta gent. Les causes eren diverses i fàcils d'entendre.

En primer lloc, existia una voluntat del nou règim de fer una política econòmica basada en l'autarquia; d'una altra banda, els danys de la guerra civil havien estat enormes, al que s'havia d'afegir el tancament dels mercats exteriors a causa de la segona guerra mundial.

Els problemes higiènics es varen fer enormes a la ciutat de la postguerra, com mostra aquest text on queden palesos els efectes de la llet en males condicions que es distribuïa a Palma: “*Díos pasados, con motivo del final del año de la Victoria, nuestro Caudillo Franco, nos pidió a todos los españoles un máximo esfuerzo para dar solución a la crisis social que acarrea la*

posguerra, también nos habló del azote de la tuberculosis y no es de extrañar que preocupe a nuestro Caudillo semejante azote. En Palma de Mallorca mueren de tuberculosis declaradas cuatrocientos enfermos anualmente y en la Capital de España pasan de dos mil.”

La crisi industrial iniciada a la postguerra es va perllongar. Mallorca no va poder importar les matèries primeres necessàries per crear productes que després s'exportessin, ja que la segona guerra mundial havia trencat les rutes habituals de comerç internacional. A més, Espanya va emprendre la política autàrquica, ben establerta durant el règim franquista, ja que no volia dependre excessivament d'Itàlia i Alemanya que la pressionaven per entrar en guerra.

Aquesta crisi de subsistències seria pitjor a Palma que a altres llocs de la península. La manca d'aliments i altres productes, com per exemple l'electricitat i el carbó, va ser intensa els dos o tres primers anys després de la guerra i va anar minvant al llarg del decenni fins a arribar als anys 50.

Durant aquests anys, Palma va patir la crisi econòmica més greu del segle XX i el nivell de vida va retrocedir considerablement. Per a eludir la seva responsabilitat, el règim franquista va fabricar un relat distorsionat de la realitat, que encara segueix vigent en moltes persones. Segons aquest relat àmpliament difós i repetit, la culpa de la fam a Mallorca la va tenir la República i va ser gràcies a l'impuls que el règim de Franco va donar al turisme que Mallorca es va salvar de la pobresa i la fam.

Durant la guerra civil les demandes de productes del bàndol nacional feien que la indústria del calçat i del tèxtil cresqués d'una manera intensa. L'exèrcit, sota el comandament de Franco, va encarregar milers de botes de soldats. La història es repetia, ja que havia passat el mateix amb la guerra de Cuba. Aquesta intensa activitat compensava la paralització del turisme, que fins a 1945 no va recuperar les xifres de turistes de 1935, aquesta vegada gairebé exclusivament amb turistes espanyols. Segons les dates del Butlletí de la Cambra de Comerç de 1930, les estades turístiques de Mallorca van ser de 238.400, mentre les del 1935, un any abans de la guerra, van ser de 440.743, gairebé el doble. Aquesta ruptura econòmica va generar una disminució molt important de tota l'activitat ciutadana. El tramvia va transportar 12.903.000 viatgers el 1940 i el 1945 va baixar a 9.840.052, un descens

de gairebé 3 milions. Les llicències d'obres privades realitzades per arquitectes van passar de 739 el 1940 a 128 el 1945.

Un exemple per a il·lustrar la crisi de la indústria en general, i del sector de l'adobament de la pell en particular, el trobam a l'informe de l'any 1940 de la Cambra de Comerç de Mallorca:

"La situación, en términos generales, que atraviesa la industria de curtidos, es precaria en extremo por lo que respecta a aquellos industriales dedicados a la curtición del cuero vacuno, hasta el punto de que puede calcularse que se curte durante un mes lo que en tiempos normales se curtía en dos o tres días a lo sumo (pág. 119)".

No ens cansarem de dir que l'economia de Mallorca i de Palma abans de la guerra era una de les millors d'Espanya. El producte interior brut creixia els anys 20 a un ritme del 4,47%, mentre que la mitjana d'Espanya ho feia al 2,58%. En canvi, durant els anys 40 Mallorca gairebé es va paraitzar, ja que va créixer un 0,41% mentre que Espanya ho feia en un 1,98%, segons l'estudi de David Ginard. La indústria es va enfonsar, passant a donar feina al 39% de la població activa, a tan sols el 18% a finals dels anys 40. Segons Enrique Moradiellos " [...] en efecto, en 1950 todos los indicadores económicos seguían estando por debajo de los niveles anteriores a la guerra civil o a su misma altura (pág. 127)".

Aquest enfonsament industrial serà tan important que no tornarà a recuperar mai el mateix nivell de rellevància, com bé ens il·lustren Carles Manera i Elisabeth Valle al seu article sobre la desindustrialització a Balears. Va

significar l'inici d'un canvi de model econòmic, estructurat fins abans de la guerra civil per una agricultura dominant, una indústria que creixia i uns serveis a l'alça. Un model de desenvolupament que havia donat un creixement notable de Mallorca fins a la guerra. Des dels anys 40 el pes de la indústria respecte dels serveis serà cada cop menor, arribant a la situació actual en què la indústria genera només el 7% dels llocs de treball, pel 82% al sector serveis.

La manca d'aliments que va provocar la política de racionament dels productes de primera necessitat va generar com a conseqüència un mercat negre, l'anomenat "estraperlo". Aquest nom, que ja es coneixia al temps de la República, era originari del frau de les màquines de la ruleta de la marca "estraperlo" (dels seus propietaris Strauss i Perle) i es va popularitzar després de la guerra.

A Palma circulaven moltes llegendes sobre la fam i també moltes fantasies de com fer front a la nova situació de carències, com aquella que deia que coneixia a "algú que sabia fer una truita d'ous sens ous". Un bon grapat d'idees fantàstiques i "llegendes urbanes" les va recollir Miquel Ferrà al seu llibre *"Els anys de la fam"*. Allà podem trobar una glosa que s'escoltava per la ciutat:

*S'és entregada sa fam
Sense contemplació
I ens donen per ració
Tres unces de pa amb segó.
I esclatam o no esclatam.*

El dramatisme de les baralles per comprar productes bàsics forçava a les autoritats a establir mesures especials, com ens mostra el bàndol del

governador civil Sr. Fermín Sanz, publicat al diari Última Hora el 18 de novembre de 1940 i alertava de la prohibició de fer cues davant les botigues:

"Es de todo punto indispensable terminar con las llamadas colas ante los establecimientos dedicados a la venta de determinados artículos. Estas colas, ocasionadas por la escasez de determinadas materias de consumo, tienden siempre a hacerse crónicas, perturbando el orden público... Especialmente es inadmisibile el pugilato para adelantarse a adquirir un puesto en la cola madrugando cada día más, hasta el punto que muchas horas antes de abrirse existen personas ateridas de frío y sueño, en exhibición lamentable..."

El bàndol del batle de Palma el 14 de desembre de 1940, deia:

"Para la compra de carne el próximo día 15 de del actual, es necesario la presentación de la cartilla de racionamiento, la que el tablero marca con un trazo de lápiz encarnado. Si se observa que se ha intentado borrar la señal, se impondrá una multa de 10 pesetas al cabeza de familia, quedando anulada la cartilla para la adquisición de carne en lo sucesivo".

L'informe del cap de les FET i les JONS de les Balears, el 1941, deia:

"...como resumen podemos decir que la gente vive de verdadero milagro y que la actual generación, de seguir así las cosas, está llamada a ser una legión de personas depauperadas y faltas de vitalidad".

L'odissea dels vençuts

Francesc de Borja Moll

Com havíem dit anteriorment, les forces franquistes estaven decidides a aniquilar l'adversari polític sense cap perjudici moral.

És més, moltes vegades actuaven avalats per l'Església i pensaven que feien un bé al país. La persecució de persones assenyalades com a enemics del bàndol nacional i assassinades va continuar durant alguns anys. La repressió va perdurar fins que va acabar la Segona Guerra mundial i, derrotat l'exèrcit alemany, el general Francisco Franco va canviar la seva estratègia i va acomodar-se a la nova situació, per temor que els països vencedors forcessin la seva destitució.

La repressió inicial i els posteriors assassinats durant els tres anys que va durar de la Guerra Civil espanyola havien

deixat clar a tothom que qualsevol oposició en la postguerra podria costar-li la vida. Un exemple de l'ambient de control de la ciutadania per part de les autoritats militars i dels falangistes el trobem al llibre de Joan Mas *"Els mallorquins de Franco"*, on a la pàgina 9 descriu les instruccions dirigides a funcionaris públics que donava Canuto Boloqui, cap de la Falange a les Illes Balears i substitut del marquès de Zayas. Hem de recordar que ja havíem parlat de Canuto Boloqui pel cas de la bomba que el 1936 havia posat a la Casa del Poble de Palma. Les seves instruccions deien, entre altres coses, el següent: *"Constituyendo la Federación Balear de Fútbol la representación máxima de este deporte en la provincia, encuadrando bajo su disciplina buena parte de nuestra juventud, sería necesario que sus*

componentes, así como personal directivo y árbitros, aportasen a su labor, aparte de las necesarias condiciones de seriedad, imparcialidad y justicia, el espíritu y el estilo de nuestro Movimiento”.

Un altre exemple molt significatiu de com el terror impactava sobre els ciutadans més cultes i més compromesos amb el progrés de la ciutat és l'episodi de les 107 persones que varen signar el manifest “*Respuesta als catalans*”, al qual ja ens hem referit en un altre capítol. Els germans Llorenç i Miquel Villalonga els pressionaven a través del diari El Día, propietat de Joan March, perquè es retractessin del que havien signat. Una vegada ells respongueren amb una carta de rectificació, seguiren atacant-los a través del tinent coronel Margarit, que seria el que mesos més tard jutjaria i condemnaria Emili Darder.

El resultat d'aquesta pressió intensa, institucional, mediàtica i continuada durant tota la guerra i la postguerra va ser una diàspora i una desintegració de tota aquella generació de republicans, militants i sindicalistes d'esquerrers o regionalistes que havien lluitat per a la millora de la seva ciutat. Els que no fugiren i volien continuar amb la seva activitat cultural, política, professional o empresarial varen ser forçats a integrar-se en les activitats que imposaven els militars i els falangistes.

Així ens ho recorda Francesc de Borja Moll a les seves memòries. És l'any 1937 i Moll es troba pel carrer al pintor Pere Càffaro, deixeble d'Ankermann i Sorolla, el qual li digué:

- “Vostè no és de les milícies urbanes, eh?
- No- vaig contestar-, jo estic sempre molt

ocupat, entre la feina i la família. No puc passar nits sense dormir i deixant infants menuts amb la meva dona sola, que està delicada de salut, i si toquen alarma de nit...

– *Jo ja ho comprenc -digué en Càffaro-, però crec que hauria de fer un esforç, tenc por que no el tinguin per sospitos. Ahir parlaven de gent que no ajudava i vaig sentir que l'anomenaven a vostè.”*

Durant aquells dies, Francesc de Borja Moll va rebre més pressions d'altres costats i acabà allistant-se a les milícies urbanes i fent guàrdies als campanars de la Seu o de Sant Joan de Malta. Si venien a bombardejar la ciutat, havia de fer repicar les campanes. La cosa no haguera passat d'aquí si no fora perquè el general Cànoves dictà una ordre que obligava els components de les milícies urbanes a allistar-se a les milícies de la Falange de segona línia.

Aquesta afiliació obligatòria el va dur a fer guàrdies per diferents presons, amb la camisa blava i la boina vermella. La primera que li tocà va ser a la presó de dones de Can Sales, el desembre del 1937. En aquesta presó feia alguns mesos havien fet la treta d'Aurora Picornell. Aquell cop, Francesc de Borja Moll no va tenir sort, ja que va ser el dia del bombardeig més intens que va patir Palma: set morts, quaranta ferits i diverses finques destrossades al voltant de la Porta de Sant Antoni.

Aquest desastre va enervar molts de falangistes que feien guàrdia amb ell, però sobretot a un que volia venjar-se amb les presoneres. Francesc de Borja Moll ho conta així: “*Un dels que feien guàrdia amb mi, va dir que estaria ben fet que entréssim a l'edifici i matéssim ses*

roges que hi havia presoners. M'hi vaig enfrontar i li vaig parlar fort, tractant-lo de covard i de salvatge. Els altres de la guàrdia em feren costat i aquell energumen no gosà insistir".

Aquesta és una anècdota que il·lustra les peripècies i les humiliacions personals que va haver d'afrontar una quantitat important dels intel·lectuals que no eren del règim franquista, que havien fet costat a la solidaritat dels pobles de llengua i a la cultura catalana i que no varen emigrar. Malgrat tota aquesta pressió, Francesc de Borja Moll va poder resistir i es va mantenir fidel als seus valors i a la seva feina en pro de la nostra

llengua. Així i tot no va ser fins a l'any 1962 que va fundar l'Obra Cultural Balear, una entitat cabdal per la nostra ciutat i totes les Illes.

L'any 1939, la Guerra Civil havia acabat, però les morts i els afusellaments continuaven. Una mort infame va ser la de Matilde Landa, a la presó de Can Sales el 1942. Després de moltes pressions per part de l'Església i de la Falange per rebre el baptisme, el dia que tot estava preparat pel seu bateig va aparèixer morta al pati de la presó. Ens ho recorda Antònia Garcia, presa a Can Sales, companya de Matilde i entrevistada per David Ginard: *"Y de pronto, Matilde apareció en el patio muerta. Desde una ventana. Pero todas las personas que conocemos a Matilde y sabemos su espíritu y habíamos leído notas continuas que nos mandaba...Yo nunca pensé que tuvo ningún afán para matarse, porque una persona como ella, de espíritu... ¡Imposible! Esto es que estaba drogada. Bueno, no lo puedo asegurar, pero en el ánimo de todas en el penal, estaba que a Matilde la tiraron"* (pàg 72, David Ginard, op. cit).

La quantitat de persones amb nom i llinatge assassinades, empresonades, jutjades sense causa, desaparegudes o exiliades és elevada. Una part d'elles varen ser entrevistades per David Ginard al llarg d'alguns anys. En aquestes entrevistes es poden veure les impressionants repercussions socials i personals dels vençuts en la Guerra Civil. Les seves vides, abans intenses, es varen ofegar i callar durant molt de temps.

Les persones més acostumades a la lluita política o sindical, una vegada acabada la guerra, intentaren sobreviure com podien. És el cas d'Andreu Crespí, sotmès a presó. Com el batle Emili Darder i l'exdiputat Alexandre Jaume, el varen condemnar a ser afusellat. Finalment li varen commutar la pena per trenta anys de presó. Amb el suport inesgotable de la seva dona, Maria Plaza, va complir-ne sis i els altres sis s'havia de presentar cada dia a la Guàrdia Civil. Inhabilitat per a l'ensenyament públic, va dedicar-se a la docència privada. Amb la restauració de la democràcia va tornar a participar en la política. El seu fill, Andreu Crespí, recolliria el seu testimoni professional i polític.

Una vida heroica era la dels que, encara havent perdut la guerra i vist com s'esbucava el seu món, seguien intentant organitzar alguna activitat política clandestina. Fou el cas d'Antoni Martínez Juliana, dirigent comunista que va estar tancat i perseguit pel franquisme. El seu fill li contà, en una entrevista a David Ginard, una anècdota de la seva vida clandestina després de la guerra: *"Mon pare venia, es rentava, es canviava de roba i se n'anava. Molts de vespres se n'anava de casa i deia que anava a una reunió clandestina. Una vegada, ma mare em va fer que el seguí perquè no es fiava si*

realment era a una reunió o si tenia una amiga. Vaig veure que anava fins a un pis del Pont del Tren: era la casa d'una tia d'en Galiana (dirigent comunista) on se solien reunir els que duïen l'organització clandestina comunista".

Una cosa diferent va ser el drama dels que varen emigrar. Dels milers que ho varen fer, hem seleccionat el testimoni de la filla d'Emili Darder, Emília: *"Després de l'afusellament de mon pare, ma mare aquí no estava segura. L'havia avisada molta de gent, fins i tot de dretes, perquè a la família de ma mare i la de mon pare n'hi havia que eren molt de dretes. Li varen dir: "Millor que vos n'aneu". Perquè havien parlat de tancar ma mare, fins i tot havien enviat cartes amenaçant-me a jo. Jo en aquell moment ja tenia quasi 16 anys i ma mare es va posar nerviosa i va demanar el passaport per a ella i la seva filla" (pàg. 56).*

El filòsof Julián Marías, al seu llibre sobre la Guerra Civil espanyola titulat *"La Guerra Civil, ¿cómo pudo ocurrir?"*, diu, a la pàgina 67: *"La guerra civil es- se ha dicho mil veces- más cruel que ninguna otra, más dolorosa porque introduce la división y el odio entre compatriotas, amigos, hermanos. Su especial intensidad le viene de eso y de que es más inteligible- empezando por la lengua del enemigo, pero no solo la lengua, sino todo el repertorio de creencias, usos, proyectos, esperanzas".*

Segons les dades de diferents historiadors, la Guerra Civil espanyola va causar uns 350.000 morts, comptant els dos bàndols. Durant els primers anys de la postguerra, foren assassinades a tota Espanya prop de 8.000 persones i confiscats els seus béns sota la Llei de Responsabilitats Polítiques, promulgada el 13 de febrer del 1939; és a dir, abans d'acabar la guerra. L'objectiu era poder

“legalitzar” les purgues i els robatoris que ja estaven preparats. A finals del 1940, a les presons i camps de concentració franquistes hi havia més de 270.000 persones i unes 500.000 havien fugit cap a l'exili. A través de l'anàlisi de l'impacte sobre la demografia espanyola podem veure la importància de les xifres. José Antonio Ortega, professor del departament d'Economia i Història de la Universitat de Salamanca, apunta que: *“Al analizar los datos nos llamó la atención que tras el conflicto no se diera el rebote esperable en los nacimientos. Hasta 1942 se siguieron dando cifras de impacto comparables a las de la guerra en sí. Eso ocurrió por culpa de las condiciones tan duras de la inmediata posguerra”*.

Com hem dit reiteradament, la vida de Ciutat va canviar per sempre, malgrat que a poc a poc es reduís la repressió. Les activitats culturals, econòmiques, socials i polítiques van canviar completament i l'ambient cosmopolita es va esfumar. Els turistes estrangers deixaren de venir i els residents d'altres països varen anar abandonant Palma. No hi tornarien fins als anys 50.

La ferida de la Guerra Civil no es tancarà fàcilment, com explicarem al llarg d'aquesta tercera part de la *“Biografia de Palma”*. Més endavant, a la quarta part, veurem com malgrat la Transició democràtica que vendrà després de la mort de Franco, encara hi haurà manifestacions carregades de símptomes del trauma col·lectiu i de les dificultats per passar pàgina.

La ciutat dels vencedors

En la dècada dels anys 30, alternant amb els eclecticismes i regionalismes, es construeix de manera tan significativa que deixarà empremta a la ciutat una obra privada lligada al nou corrent arquitectònic racionalista, feta sobretot pels nous arquitectes com Carles Garau (**Casa Bonet**), Josep Oleza (**Casa Castanyer**), Enric Juncosa (**Casa Ques**), Francesc Casas (**Casa Mayol**) i Guillem Muntaner (**Casa Alcover**). En l'àmbit de l'obra pública, destaca, de la mà de Guillem Forteza i el seus col·laboradors Carles Hack i Miquel Fullana, l'edifici de l'escola Jaume I, coneguda per "Escola de Sa Feixina"

Durant la guerra civil, mentre governava la ciutat el batle militar Mateo Zaforteza Musoles, es construeixen alguns edificis rellevants d'estil racionalista que encara queden en peu, com per exemple el quarter d'enginyers, obra de l'enginyer militar Baltasar Montaner, que es va començar a construir el 1937 i acabà el 45. L'edifici està situat a l'actual Avinguda Gabriel Alomar i Villalonga -paradoxes de la història-. Com bé demostra Gabriel Bibiloni al seu llibre *Els Carrers de Palma*, la història anirà canviant i els noms dels carrers també, noms de persones protagonistes de Ciutat, de vegades contraposades ideològicament hauran de conviure en el futur, testimonis vius d'un passat.

En aquest entorn de la postguerra, **Joan March Ordinas** tornarà a donar la campanada amb la construcció del que des de llavors s'anomenà Palau March, ara seu de la Fundació Bartolomé March Servera. La llegenda urbana -segurament falsa- contava que temps enrere, quan el *Círculo Mallorquín*, estava governat per l'elit palmesana més conservadora, no el varen deixar fer-se soci. Es diu que com a

revenge, més tard March va comprar l'edifici del costat del *Círculo* i va construir el seu palau, on hi visqué amb la seva dona molt poc temps.

Per construir la seva casa, Joan March va utilitzar un equip de diferents col·laboradors. El qui gestionava l'operació era Emili Tramulles, director de la Banca March. El projecte arquitectònic era de Luis Gutiérrez Soto, en el que es veuen les influències dels treballs previs de Guillem Forteza que va fer per March l'any 1935, com diu la placa que figura a l'edifici i com es pot veure al dibuix de la façana que es troba al llibre de Miquel Seguí (pàg. 157). Forteza, a principis de 1940, ja amb la salut molt delicada, era el que signava com a delegat i col·laborador de Gutiérrez Soto una petició a l'Ajuntament per agilitzar la llicència d'obra. (2)

El Palau March s'edificà en un solar al costat del *Círculo Mallorquín* en el que hi havia construccions anteriors i que fins ara no hem pogut saber qui eren els propietaris i qui va vendre a Joan March. El projecte va ser visat pel Colegio Oficial de Arquitectos de Catalunya y Baleares el 9 de març de 1940 amb el títol: "*La construcció de un hotel particular para don Juan March en Palma de Mallorca*". Governava la ciutat el militar i falangista Gabriel Riera Alemany.

Tota la ciutat sabia de l'obra que feia Joan March, de "*aspecto grandioso*" segons l'expressió de l'arquitecte municipal Jaume Alenyar que va signar el permís d'obres. Per indicacions fetes a l'informe municipal del mateix Alenyar, Joan March va haver de comprar per 14.597 pessetes a l'Ajuntament, un tros de solar públic per poder continuar, fins a les escales que duen a la Seu, el pòrtic d'ús públic

Palau March.

que començava al principi del carrer de l'ara anomenat Palau Reial i abans General Goded. Hem de recordar que el solar on es va construir l'antic *Círculo Mallorquín*, ara seu del Parlament, també era de l'Ajuntament de Palma, fruit de la desamortització i destrucció del conjunt conventual de Santo Domingo.

L'obra, de la que avui en dia no tenim cap testimoni fotogràfic, va durar quatre anys i va consistir en un conjunt d'intervencions molt especials, com era l'obra mural de José María Sert i la decoració interior en la qual va col·laborar intensament l'antiquari Josep Costa, bon amic de Gabriel Alomar. Sobre l'edifici podem llegir una breu referència a la web de la Fundació March:

"En el edificio domina el lenguaje historicista, con fuertes influencias de los palacios barrocos mallorquines e italianos. También destacan la calidad de los materiales utilizados y la riqueza y variedad de las decoraciones donde tuvo un notable papel el arquitecto Gabriel Alomar Esteve, que actuó como director de las obras".

Luis Gutiérrez Soto era un arquitecte nascut, format i arrelat a Madrid. Era molt conegut i prolífic, ja que va arribar a signar més de 600 obres. Curiosament també va ser jugador de futbol del Reial Madrid i sembla que marcava molts gols, per això l'anomenaven el "Pichichi" de l'arquitectura. A més del projecte del Palau March, va fer el del Palau Veri que no s'arribà a fer. Més tard a Mallorca va fer algunes cases privades a Formentor i als inicis del boom turístic va reformar l'Hotel Victòria i va construir l'Hotel Fènix al passeig marítim.

De la col·laboració d'Alomar en les obres del Palau no hem trobat cap documentació, excepte en les memòries del mateix Alomar en les que diu, criticant la vanitat professional de Gutiérrez Soto, que va haver d'encarregar-se dels cortinatges d'escaiola que cobreixen els murs de la sala de música imaginada per Sert. Els comentaris a la seva obra del palau del mateix Gutiérrez Soto no reflecteixen cap col·laboració d'Alomar:

"Al acabar la obra, me hicieron un homenaje inolvidable, todos los que en ella intervinieron: constructor, canteros carpinteros, decoradores, incluso Sert, el gran pintor que decoró el techo de la escalera y el gran salón de música, y en el que, por su carácter exclusivista tuve mil peripecias jocosas en el transcurso de las obras".

El 24 de gener de 1946 el Palau fou inaugurat, segons explica el diari Última Hora: *"El banquero mallorquín don Juan March Ordinas dio ayer una fiesta íntima en su nuevo Palacio de la calle Conquistador (...) Los invitados recorrieron todas las salas del nuevo edificio, realmente espléndido y suntuoso".*

L'obra de March no va ser l'única de gran dimensió que es va fer en aquells primers anys de postguerra, però segurament va ser la més important. El control militar i falangista de les institucions de Ciutat era total, però encara que s'ha volgut veure un impacte ideològic del nou règim franquista sobre l'arquitectura, no està gens clar que a Palma el nou règim hi afectés cap obra rellevant d'aquell temps, exceptuant el monument de Sa Feixina, del que parlarem més endavant. Com diu Miguel Seguí citant a Lluís Domènech:

"La posguerra, como secuela del hecho irracional y lamentable de la guerra, no genera una arquitectura directa e íntimamente solidaria con el Régimen vencedor y desgajada del tronco que podríamos llamar tradición moderna de la arquitectura. Hubo, eso sí, un intento de definir una arquitectura para el nuevo Estado, pero esta tendencia fue débil y confusa en el panorama, ya de por sí caótico, en el que se movía la propia cultura, y la definición ideológica no se

corresponde en esta época, como en tantas otras, con los símbolos que ciertos lenguajes arquitectónicos pretendían representar."

Els arquitectes que feien més obra els anys 40 eren, per aquest ordre: Enric Juncosa, Carles Garau, Guillem Muntaner, Guillem Forteza, Francesc Casas, Josep d'Oleza, Garcia Ruiz i Gabriel Alomar. Els arquitectes que havien liderat l'etapa anterior a la guerra civil, anaven minvant la seva obra per diferents raons d'edat, malaltia o mort. Gaspar Bennàsar va morir el 1932 i Francesc Roca el 1940. Guillem Forteza va anar deixant la seva feina en mans del seu col·laborador Carles Hack, mentre que Jaume Alenyar feia poca feina i seguia essent l'arquitecte municipal principal.

Aproximadament, fins a la meitat de la dècada dels 40 es va fer obra d'orientació racionalista. Al modernisme, que ja havia tingut el seu moment els anys 20 com a cànon estètic de l'arquitectura, li seguirà els anys 30, convivint amb els eclecticismes i les alternances estilístiques, l'arquitectura de caràcter racionalista. Aquesta arquitectura tindrà com a referència el GATEPAC barcelonès i l'escola de la Bauhaus alemanya.

Durant aquells anys es va fer sobretot arquitectura privada per a ús particular, però també algunes iniciatives públiques importants, moltes d'elles encara dins la ciutat antiga. Una de molt important, que va passar una mica desapercebuda, va ser la declaració de monument històric-artístic la Murada de la Mar:

"La Muralla del Mar es el único resto del recinto del siglo XVI que se conserva y aunque como tal elemento artístico en sí, o por los detalles que contiene, no ofrezca

especial interés, es cierto que lo ofrece como formando parte de un interesante conjunto urbano en unión de monumentos tan importantes como la Catedral y el Palacio de la Almudaina, a los que sirve de basamento”.

Com explica Pilar Simón al seu estudi sobre l'evolució de les actuacions a la murada al llarg del segle XX, el Ministeri d'Educació Nacional passaria a exercir la tutela del monument, mitjançant decret de 21 de setembre de 1942.

Quant als edificis públics, cal destacar que arquitectes consagrats també varen fer alguna obra pública. Francesc Casas intervingué en la delegació d'hisenda i en l'Edifici per a la Comandància de Marina en el passeig Sagraera. També va fer –encara que per encàrrec privat i una mica més tard– l'Hotel Maricel a Ca's Català. L'arquitecte Cases Lamolla, va fer l'edifici de Correus juntament amb l'enginyer Francesc Pou, mentre que Guillem Forteza feia el mercat de Pere Garau.

Carlos Garau Tornabells, arquitecte molt actiu, feia molta obra particular i alguna privada d'ús públic com la Clínica Rotger del carrer General Riera que ara ja no existeix, en el temps que el seu cunyat i adversari històric de Joan March, Manuel Salas Sureda, moria a Palma el 1942. També va ser l'arquitecte de l'Estadi Lluís Sitjar, així com de la Casa Provincial de la Infància, també al carrer General Riera. En aquesta zona de la ciutat i juntament amb altres edificacions de diferents èpoques, es va anar configurant una **“ciutat assistencial”** que encara perdura. Totes aquestes edificacions eren a l'Eixample, que creixia molt caòticament.

Antonio Garcia-Ruiz Rosselló, militar i arquitecte, fill del militar del qual ja hem parlat molt perquè va ser el Governador Civil durant els primers mesos el Cop d'Estat, va fer la Sala Augusta, on havia estat la presó de Can Mir, a l'Avinguda que actualment encara du el nom de Juan March Ordinas. També l'enginyer militar Baltasar Montaner del que ja hem parlat, va dirigir les obres de l'hospital de Sant Joan de Déu a vorera del mar, projectat el 1942 per Sixto Illescas Miroso, antic membre del GATEPAC.

Durant aquests anys de postguerra Joan March i Gabriel Alomar aniran construint una amistat degut a les feines que els March li van encarregant al llarg dels anys. La primera important a 1942 serà la reforma del palau de Can Ayamans de Lloseta i poc després la reforma de S'Avall. Més tard trobarem a Joan March i Gabriel Alomar col·laborant en la reforma de l'interior de Palma, el projecte urbanístic més important de la postguerra i del que parlarem al següent capítol.

Alomar lidera la reforma de Palma amb l'ajuda econòmica de Joan March

---

Fotografia dels anys 50 de l'asfalt de l'avinguda Jaume III. Font: Arxiu Municipal de Palma.

Desaparegut Gaspar Bennazar l'any 1932, i minvada la força creativa del seu rival Guillem Forteza, el principal urbanista de Palma entre els anys 40-70 serà l'arquitecte Gabriel Alomar Esteve, que a través del seu Pla de Reforma de Palma recollirà el testimoni de liderar la construcció de la ciutat moderna. Alomar era besnebot de l'escriptor i polític exiliat Gabriel Alomar Villalonga, mort a Egipte el 1941. Compromès amb la defensa de la cultura pròpia, també va ser un dels 151 intel·lectuals mallorquins que signaren, molt poc abans de la Guerra Civil espanyola, la famosa *Resposta als catalans*, un manifest a favor de la recuperació de la llengua i la cultura catalana a les Balears.

Les circumstàncies de la postguerra el dugueren a prendre part – juntament

amb els arquitectes mallorquins més reconeguts- al congrés d'arquitectes falangistes que es va fer a l'Escorial el juliol de 1939. Aquest mateix any va dissenyar el monument de Sóller als caiguts en la guerra, monument sobre el qual ARCA va escriure: *"Como si de la fachada de un templo griego se tratase, magníficamente trabajado sobre una escalinata de la que se levantan unas columnas cuadradas que soportan un dentellón con una inscripción"*. Alomar també havia dissenyat, en el marc del seu Pla de Reforma, una obra monumental a la Plaça d'Espanya palmesana, però no va ser acceptada.

Des de principis dels anys 40, Alomar va mantenir una excel·lent relació amb el financer Joan March i la seva família, seguint l'estela de la feina de Guillem Forteza, quan aquest passava més estades a una clínica de Barcelona que li

Gabriel Alomar Esteve. Foto cedida per Gabriel Alomar Garau.

impedien exercir la professió. L'admiració d'Alomar per Forteza li feia prendre compromís per una arquitectura diferent de la que es venia fent normalment a Mallorca. Així s'expressa en el prefaci que va escriure per al llibre de 1946, homenatge a aquell important arquitecte.

En els anys posteriors Alomar va destacar per la seva curiositat i capacitat intel·lectual, que li dugueren a viatjar molt i a cursar estudis al prestigiós *Massachusetts Institute of Technology* (MIT) dels Estats Units. També li dugueren a participar activament al capdavant d'importants organismes nacionals i internacionals en defensa del patrimoni arquitectònic i els seus entorns, com veurem al llarg de la nostra Biografia. Així mateix, va participar en la redacció de la qual seria la primera Llei del Sòl espanyol de 1953, i en la declaració del centre històric de Palma com a conjunt històric-artístic en el 1964.

Segurament, la petjada més important de l'obra d'Alomar a Palma fou el seu projecte urbanístic de reforma. La Comissió Gestora Municipal, en reunió del 7 de febrer de 1940, en el punt 24 de l'ordre del dia, aprovà les bases per a un concurs d'avantprojectes per a la "*reforma interior de esta ciudad, de su Ensanche y de la Zona de Extensión*". El concurs havia estat proposat pel regidor i arquitecte municipal Francesc Casas. La reforma que s'havia de fer era principalment de la ciutat intramurs. En realitat, però, consistia a reprendre el fil de la reforma que havia quedat bloquejada després del conegut i impossible Pla Bennazar de l'any 1917, i en recuperar les idees més teòriques de Guillem Forteza. El Pla Bennazar, sobre el qual hem tingut ocasió de parlar, tenia una gran dosis d'imaginació i fantasia destructiva-constructiva. El 1940 només s'havia realitzat un tros de l'actual carrer de la Constitució. Val a dir que les idees de Forteza sobre la reforma del centre

de Palma eren semblants a les de Bennazar, però potser no tan radicals.

L'encàrrec de l'Ajuntament també consistia a retocar certs aspectes de les alineacions dels carrers de l'Eixample, i donar solució a les urbanitzacions "salvatges" que havien sorgit a la perifèria, denominada *Zona de Extensión*. El jurat del concurs estava presidit pel batle de Palma Gabriel Riera, més dos arquitectes rellevants de l'Ajuntament de Barcelona, Amadeu Llopart i Joaquin Vilaseca. Vilaseca havia fet un pla de reforma interior a la Ciutat Vella de Barcelona el 1932 i l'altre el faria més tard, el 1941. També feien de jurat l'enginyer de camins i germà de Guillem Forteza, Miquel Forteza, i l'arquitecte Enric Juncosa.

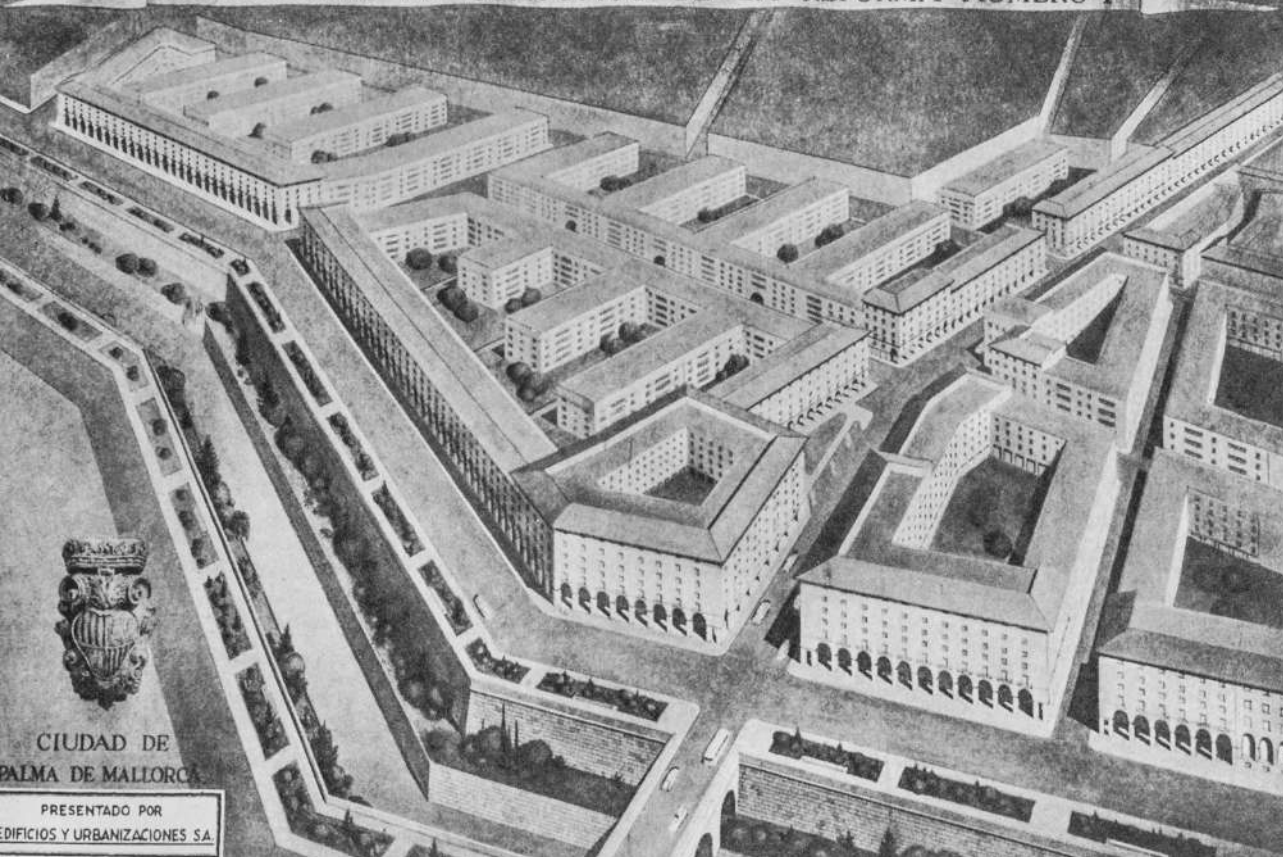
Aquest jurat va emetre el seu veredictel el 23 de gener de 1941, donant com a guanyador a Gabriel Alomar Esteve, que s'havia presentat al concurs amb el lema "**Plan Regulador**". El segon premi va ser pel projecte de l'enginyer Antonio Parietti i el mateix Francesc Casas, que es presentaren amb el lema "**Resurgere**". Una tercera opció fou la presentada per dos arquitectes: Roberto Oms i Enrique Matas, amb el lema "**Urbis**", i la quarta i última la que es presentà amb el lema "**Mallorca**", de l'arquitecte Berenguer Ramon Carreras. També s'hi havia presentat una proposta dels arquitectes de Madrid Fonseca, Cabanyes i Subirana, però va entrar fora de temps. La tercera i la quarta no reberen distinció. Sabem que Guillem Forteza també havia redactat un projecte, però no el va presentar perquè el seu germà formava part del jurat. El projecte guanyador, després de passar per un període d'exposició pública i informades les al·legacions per l'arquitecte Enric Juncosa, va ser aprovat

per l'Ajuntament dos anys després, el 12 de febrer de 1943, amb el nom de **Plan de Ordenación General**.

A hores d'ara no hem pogut accedir als detalls del concurs, ja que l'expedient sembla extraviat. Ens hagués agradat especialment conèixer de primera mà el projecte de Casas i Parietti, que sembla ser que propugnava el manteniment dels carrers i edificis històrics, així com la protecció del Teatre Líric dins la remodelació de l'Hort del Rei. Miquel Àngel Llauger, al seu llibre sobre les rondes de ciutat, diu que el projecte d'Alomar no incloïa una via de circumval·lació, cosa que pel que sembla sí que feia el de Casas. Després es va incloure a petició de Miquel Forteza.

En el seu interessant llibre "**La Reforma de Palma**", publicat el 1950, Alomar Esteve ens explica els elements estratègics que perseguia el seu Pla: la millora econòmica, circulatòria, higiènica i estètica de la ciutat. El més important eren les vies circulatòries per facilitar l'accés a tota classe de vehicles que hi havia a Palma. Alomar seguia la filosofia dels *sventramenti* que ja havia proposat Bennazar i, més tard, també Forteza, encara que més moderada. La idea d'obrir "en canal" la ciutat antiga ja feia 30 anys que es contemplava als diferents plans urbanístics municipals. Consistia a obrir, d'esquerra a dreta i de baix a dalt, unes vies amples que facilitessin la circulació del tràfic rodat. La idea estava basada en les projeccions de creixement del nombre de vehicles i en la necessitat d'afluència al centre de Palma des de les barriades i des de la Part Forana, cosa que es veia bona per al desenvolupament econòmic de la ciutat.

En total, Alomar proposava 12

Plànol de Josep Ferragut del llibre d'Alomar.

intervencions, algunes de les quals venien imposades per les bases del concurs, bé perquè hi havia un interès municipal o bé perquè formaven part de plans parcials ja en marxa, com per exemple la construcció del Mercat de l'Olivar, que feia més de 30 anys que estava en la ment de tots i sobre el que s'havien fet diversos projectes.

Aquesta filosofia d'entrar als centres de les ciutats per mitjà de la construcció de grans vies circulatòries no era realment provocada per la demanda dels automobilistes, ja que la idea de Hausmann a París o de Cerdà a Barcelona eren d'abans que l'automòbil fos usat habitualment. A les Balears, l'any 1935 hi havia matriculats 382 cotxes, i durant els següents deu anys, fins al

1946, la mitjana de cotxes matriculats no passava de 40 per any. Concretament, l'any del concurs de la Reforma de Palma s'havien matriculat tan sols 48 cotxes. En canvi, les xifres de matriculacions es comencen a disparar a partir de 1953, amb 799 cotxes. Per tant, ens trobem amb una política urbanística de mobilitat que no prové d'una pressió de la demanda del sector de l'automòbil, sinó d'un corrent internacional pel qual calia dotar a les grans ciutats d'avingudes fàcils per a les noves edificacions, els nous comerços i la circulació de vehicles de tota classe, especialment dels tramvies.

Una de les experiències més vinculades amb Palma era la de l'urbanisme que es feia a Barcelona, urbanisme que tots els

nostres arquitectes coneixien, des de Calvet a Bennazar, Forteza o el mateix Alomar. Ja el 1859 Ildefons Cerdà proposava per a tota la Ciutat Vella seguint les passes de Hausmann a París, dues vies ràpides a l'esquerra i a la dreta del centre històric, per connectar amb el seu Eixample, així com un eix transversal.

A Barcelona, l'única via ràpida que es va fer va ser la de la Via Laietana, inaugurada l'any 1908 curiosament per Antoni Maura, fet recordat per la plaça que duu el seu nom, en el punt on va a parar l'avinguda de la Catedral.

El projecte palmesà de l'avinguda de Jaume III no començaria fins a 1949. Aquesta reforma –la número 1–, va ser la més important, i avui constitueix l'artèria comercial més atractiva de Ciutat. La intervenció urbanística, en certa manera ja prevista per Forteza però diferent a la proposada per Bennazar, consistia en la creació d'una ampla via circulatòria i comercial que connectava la barriada de Santa Catalina amb el centre de la ciutat. També implicava la urbanització del lloc conegut com l'hort d'en Moranta, de manera que *"quedan espléndidamente valorizados estos terrenos, cuya situación es inmejorable, teniendo una extensa fachada al Paseo de Mallorca, con vistas al mar"* (La reforma de Palma, pàg. 50).

L'empresa encarregada d'executar la reforma seria Edificios y Urbanizaciones SA (EUSA), establerta uns anys abans per Alomar juntament amb l'arquitecte Josep Ferragut i altres persones. L'operació seria finançada per Joan March a canvi de quedar-se amb el 50% de les accions. Una vegada acabada la urbanització, ja preparada per a construir els edificis de pisos, Joan March va vendre els solars

que li pertocaven. Així naixia una de les zones de Palma que amb el pas del temps ha resultat de més èxit comercial i urbanístic, i que encara conjuga un cert equilibri entre la vida residencial i la vida turística.

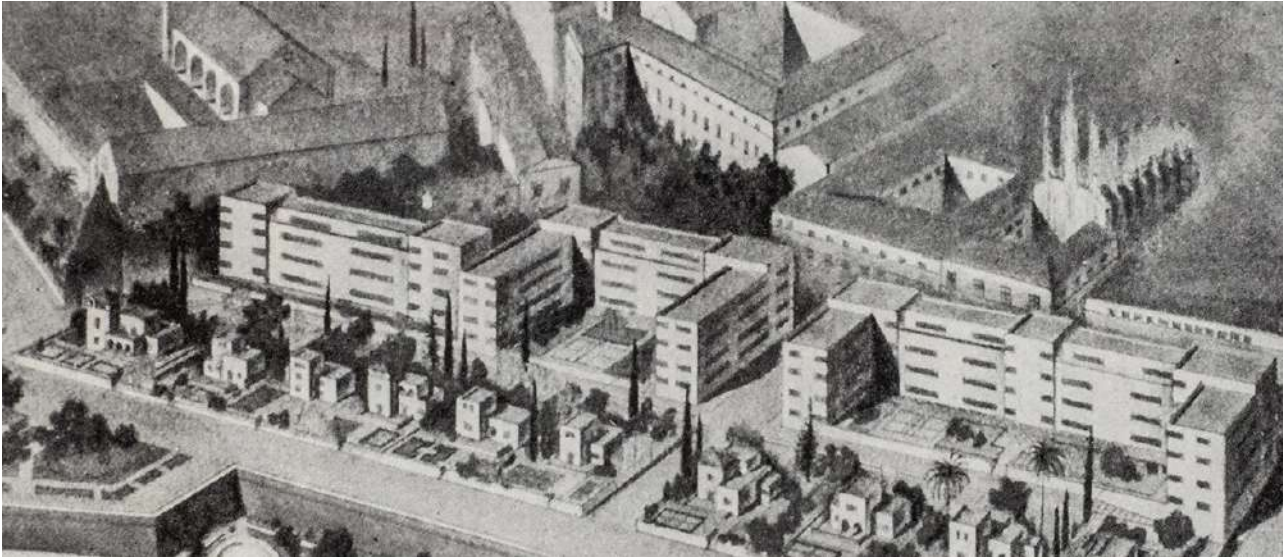
Curiosament, al dibuix que apareix al llibre sobre la reforma de Palma, titulat "Perspectiva de la Reforma nº 1", les voreres del llit del torrent de sa Riera apareixen enjardinades, de manera molt semblant a l'aspecte que presenten en l'actualitat. Això sorprèn una mica, ja que en els anys 90 el llit de la Riera va patir molts anys d'abandonament perquè la competència de la gestió era de l'Exèrcit i no el cuidaven. Fins i tot, el 1987 es va projectar cobrir el torrent i fer-hi un aparcament subterrani. Sortosament, la zona va acabar amb un projecte molt semblant al que havia proposat Alomar i que fins avui ha tingut prou èxit. L'altra gran intervenció del Pla Alomar serà la del Mercat de l'Olivar, de la qual parlarem en el pròxim capítol.

La impossible reforma interior de Palma

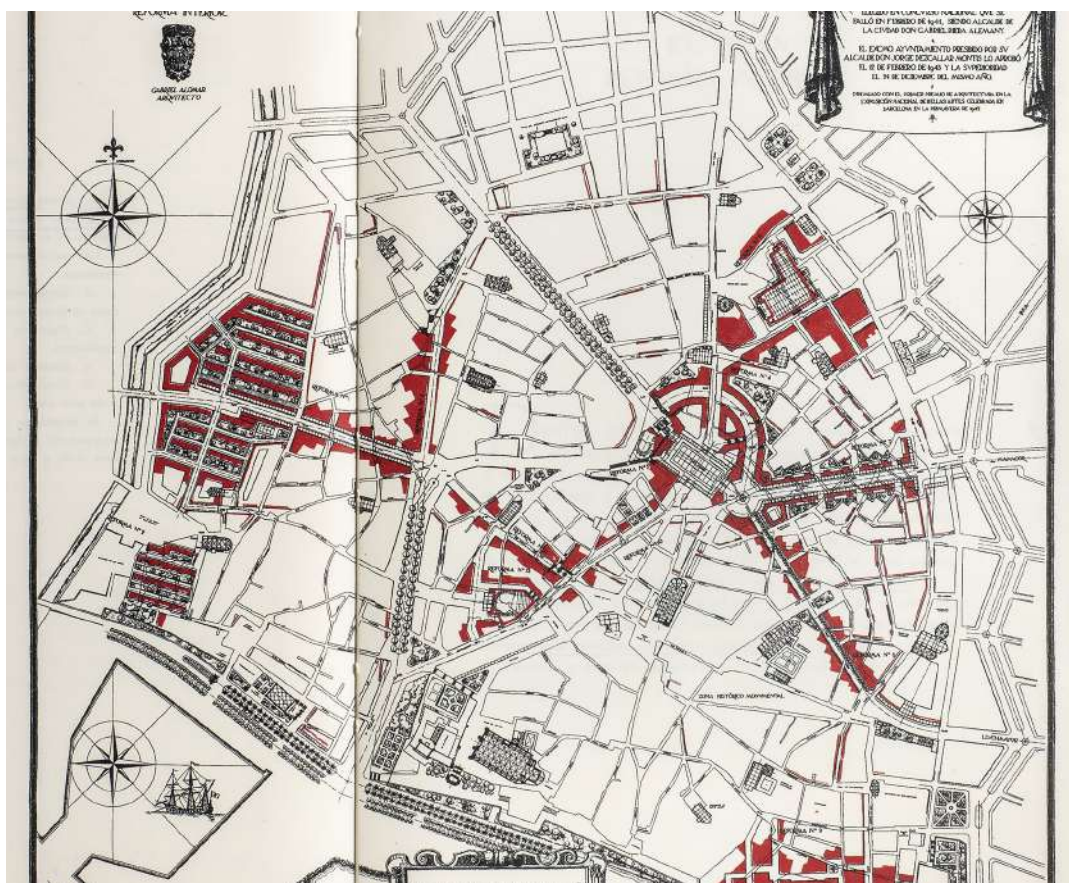

Projecció de la reforma 9, que consistia a esbucar la barriada de la Calatrava i reconstruir-la amb noves edificacions que miraven cap a la mar. Font: La reforma de Palma, de Gabriel Alomar.

En el capítol anterior hem conclòs que la reforma urbanística més important del Pla Alomar va ser la que obria, des del torrent de sa Riera, una via cap al centre, la coneguda avinguda de Jaume III. Encara que l'arquitecte Guillem Forteza ja s'havia referit a aquesta via, la proposta d'Alomar va ser, realment, la més innovadora, ja que els plans anteriors no la contemplaven en detall. A més, va ser de les poques propostes de la primera meitat del segle XX que es va executar amb èxit, econòmic i funcional, i amb un reconeixement que arriba fins avui, malgrat algunes crítiques de caire estètic o de mobilitat. Així i tot, es tracta d'una reforma l'execució final de la qual no va

resultar fàcil. Com va escriure el mateix Alomar a les seves memòries, després que s'intentés –sense èxit– que tots els contractistes importants de Ciutat s'agrupessin per crear una empresa forta per fer les reformes de Jaume III i del Mercat, l'arquitecte es va veure pràcticament sol: *“En aquel momento yo me hallaba prácticamente solo (los concejales partidarios de las reformas estaban acobardados) y muchos me consideraban el enemigo público número 1 de la ciudad.”* (Memorias de un urbanista, 1939-1979, pàg. 42).

Projecció de la reforma 9, que consistia a esbucar la barriada de la Calatrava i reconstruir-la amb noves edificacions que miraven cap a la mar. Font: La reforma de Palma, de Gabriel Alomar.

Sens dubte val la pena parlar de les altres mesures del Pla Alomar, del seu per què i del destí final que varen tenir. Exceptuada la de Jaume III, la més important va ser la de traslladar a la zona de l'Olivar el mercat central que fins aleshores estava situat a la Plaça Major. Es tracta de la reforma número 6 del plànol de la Fig. 1. Aquest canvi no va ser gens fàcil, i els seus resultats finals són encara visibles.

La plaça Major, l'any 1940, era el fruit de moltes intervencions que s'havien dut a terme durant els darrers cent anys. Les intervencions principals havien estat l'enderrocament de la casa de la Inquisició, l'any 1823, i del Convent de Sant Felip Neri l'any 1854, peces claus de la ciutat conventual que en cert sentit era Palma. El projecte de la nova Plaça Major seguia el model de moltes places espanyoles porticades, com per exemple la Plaça Reial de Barcelona. Gabriel Bibiloni, al seu imprescindible llibre *"Els carrers de Palma"*, ens dóna molts detalls de la seva evolució. L'any 1940, per a molts, era *"plaça"*, ja que allà hi havia la peixateria central i tot el mercat d'altres productes, que havia estat traslladat anteriorment des de la part baixa de Palma. Amb la reforma número 5 del Pla Alomar, la plaça es completa amb unes entrades que tenien uns arcs més grans i amb unes escalinates que la connectaven amb La Rambla. No va ser fins al 1951 que el mercat de la plaça Major es traslladà a la plaça de l'Olivar. La plaça Major dissenyada per Alomar es va anar acabant, fins que l'any 1973 es construïa un pàrquing als soterranis, que trencaven el túnel que connectava la plaça d'Espanya amb el camí de rondes d'avall la Seu.

La necessitat d'un mercat central ja es venia plantejant des de feia anys. El nou mercat hauria d'estar a la plaça de l'Olivar, com finalment va succeir. Gaspar Bennazar l'any 1914 i Guillem Forteza l'any 1935 havien fet ja diferents projectes arquitectònics que no s'havien concretat. Finalment es va dur a terme el de Vicente Valls i Gadea, arquitecte municipal de València. Durant les obres es feren adaptacions dels arquitectes Juncosa, Garcia Ruiz i el mateix Alomar.

Per a fer possible el mercat calia comprar, expropiar o enderrocar un munt de cases i obrir nous carrers, amb la idea d'higienitzar la ciutat. La reforma era important perquè perseguia un doble objectiu: crear un nou espai de mercat i deixar la plaça Major com una plaça de passeig, d'encontre i activitats públiques. En les memòries d'Alomar, ja citades, l'arquitecte no dóna gaires explicacions en relació amb aquesta reforma, perquè la dóna per projectada per altres, *"... por lo cual nos limitamos a introducir dicho proyecto como una de las reformas parciales"* (La reforma de Palma, pàg. 54)

A part d'aquestes dues importants reformes –la de Jaume III, la de la plaça Major i la del mercat de l'Olivar– les altres es varen donar per impossibles. Unes tenien un caràcter circulatori i altres un caràcter urbanitzador. La reforma número 3 consistia a connectar el port de Palma amb la plaça d'Espanya mitjançant una via que transcorria des del final del Born –la font de les Tortugues–, fins al carrer dels Oms i d'allà a la plaça d'Espanya.

Ja feia anys que es necessitava un accés més directe de les estacions del ferrocarril al port. De fet, aquesta és la causa per la qual es va fer el túnel que anava pel centre de la ciutat i sortia per un portal de la murada enfront de la mar. Alomar no explica en detall aquesta reforma, ja que també havia estat dissenyada per altres persones (Fonseca, Cabanyes i Subirana), i tampoc la veia urgent. Segons sembla, la via que sí que es volia obrir era una paral·lela a Sant Jaume i que transcorria pels jardins posteriors dels carrers de Can Cavalleria, Ermità o Gavarrera. També sembla que travessava el convent de Santa Magdalena, com ho feia el carrer de Sant

Jaume en el temps en què la Riera travessava la ciutat. Aquesta reforma no es va dur a terme.

Alomar va dissenyar altres vies circulatòries amb la idea de connectar la part baixa de Palma amb la part alta, idea ja explorada per Bennazar i Forteza. La reforma número 4 consistia a fer una mitja rotonda que anava del principi del carrer de Sindicat fins a la Rambla, passant per davall el carrer de Sant Miquel. Alomar ens diu: *"Esta importantísima reforma tiene por causa la absoluta necesidad de comunicar la Ciudad alta con la Ciudad baja, en pleno centro urbano"* (ibid.). Aquesta reforma tampoc no es va fer.

La reforma número 7 consistia a obrir una via ampla, semblant a la de Jaume III, que anava des de la nova rotonda que se situava al principi del carrer del Sindicat, cap a la porta de Sant Antoni, directament orientada en la direcció de la carretera de Manacor, amb la finalitat de potenciar la creació d'un *"foro agrícola"*, en paraules d'Alomar. Tampoc no es va fer.

Sobre aquestes reformes circulatòries és interessant repassar les memòries del seu autor: *"La idea básica de mi Plan podía parecer, a primera vista un disparate: tres nuevas vías arteriales convergiendo radialmente hacia el centro geométrico, que peligraba convertirse en un punto de congestión circulatoria. Pero mi intención era precisamente la de reducir al mínimo la circulación en todo el casco antiguo salvo en estas arterias, como medio para 'peatonizar' relativamente los sectores urbanos limitados por estas arterias (aunque la palabra peatonizar no se acuñaría hasta muchos años después)." (Memorias de un urbanista, 1939-1979,*

pàg. 21).

Pel que fa a la reforma número 8, la idea era ampliar el carrer de Socors per arribar, per una part, fins a la gran rotonda de la qual hem parlat, i, per altra part, empalmar amb la carretera de Lluçmajor. La reforma tampoc no es va dur a terme.

Les reformes número 2 i 9 eren similars, però estaven als dos extrems de la ciutat. La 9 consistia a esbucar totalment la barriada de la Calatrava i reconstruir-la amb noves edificacions que miraven cap a la mar. El mateix es volia fer amb el Puig de Sant Pere. Com és sabut, aquestes dues reformes tampoc no es varen dur a terme. Ja el mateix Alomar, en les seves memòries, diu que l'Ajuntament, a les bases del concurs, obligava a introduir-les al planejament, però que ell estava *"totalmente convencido de que estas reformas nunca se llevarían a la realidad."* (Memorias de un urbanista, 1939-1979, pàg. 20).

Finalment quedaven altres reformes circulatòries al centre de Palma, que també es varen donar per impossibles. Les reformes 10, 11 i 12 perseguien connectar millor la plaça de Cort amb el Born, és a dir connectar les dues zones més populars de la ciutat. Cal que recordem que aquests projectes es trobaven ja als plans de Gaspar Bennazar i de Guillem Forteza. La idea implicava tomar moltes cases, cosa que resultaria molt complicat.

Tres conclusions es poden formular en relació amb el Pla Alomar i la seva funció en la reforma de Palma. La primera és que, després de 40 anys d'aprovat el pla de l'Eixample, els polítics, inversors i constructors encara s'estimaven més

Plaça Major. Fons Sebastià Mulet, ASIM.

invertir “dins murades” que al mateix Eixample. Les tres reformes importants es fan a dins mateix de la ciutat. Una altra conclusió és que les reformes que finalment es varen dur a terme van ser possibles perquè s'utilitzava la fórmula de la concessió privada mitjançant concurs públic. Com les reformes circulatòries no deixaven grans beneficis i suposaven molts problemes, es varen deixar per més endavant, malgrat que no s'arribarien a realitzar. Com diu Alomar al seu llibre sobre la reforma de Palma: *“Un negocio de esta clase, sin embargo, no resulta claro, por ofrecer el gran inconveniente de un considerable desembolso inmediato para ser recuperado dentro de un plazo muy largo, precisamente en circunstancias como las actuales, de*

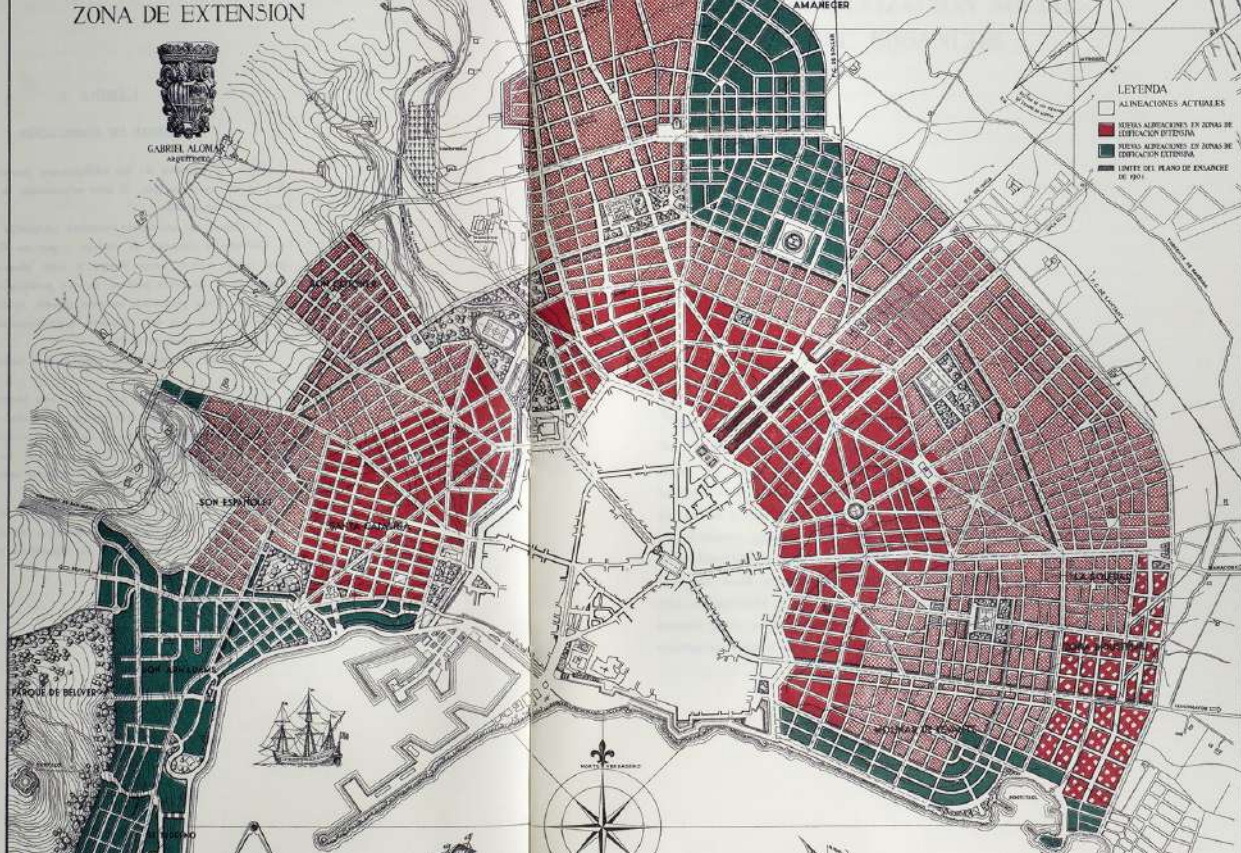
poca estabilidad económica.” (La reforma de Palma, pàg. 62). La tercera conclusió, més general, és que des del Pla Calvet de l'any 1902, passant pel de Bennasar del 1917 i el d'Alomar del 1943, podem dir que, en tots ells, els ciutadans, empresaris i administradors de la ciutat estan majoritàriament convençuts de la bondat dels seus plans, però la realitat és molt més complexa del que aquells esperaven, de manera que cap dels plans esmentats acaba executant-se completament. En el pròxim capítol veurem les interessants idees que planteja Alomar sobre l'Eixample.

La necessària reforma de l'Eixample

GABRIEL ALMAR
arquitecto

Reproducció del llibre "La refoalma" de Gabriel Almar.

Hem de recordar que el gran projecte de la ciutat de finals del segle XIX era esbucar les murades i edificar la **Ciutat Nova**, és a dir, "**eixamplar**" la ciutat existent. El 1902, l'Ajuntament havia decidit aprovar el Pla Calvet, un pla urbanístic radial que partia de les grans vies existents, herència de l'època romana, que comunicaven la ciutat antiga amb la part forana.

Des de 1902 a 1943, any en què s'aprovà el Pla de Reforma de Palma, l'Eixample havia anat creixent de manera caòtica. Durant aquests anys, es construïren

alguns edificis, tant públics com privats, entorn de les Avingudes i en altres indrets, sense una estratègia clara ni constant. En són alguns exemples edificacions privades notables com Can Segura o Can Maneu, així com altres públiques que encara perduren: l'Institut, la Caserna d'Enginyers, l'Escorxador, la Clínica de Jesús o la Plaça de Toros. Aquestes intervencions aïllades, que creixien *com a bolets* en un entorn encara desolat, no resultaven suficients per atreure els inversors privats, més interessats a edificar dins la ciutat antiga.

L'article "L'art de construir les ciutats", escrit per Guillem Forteza l'any 1921, sentenciava: «*Si del monstuós eixamplament de Barcelona s'ha pogut dir que era una deshonra d'Europa, del nostre, si mentalment l'unim amb la renovació de Roma, el nou cementeri de Gènova i altres engendres veïns podem dir, sense por a equivocar-nos, que és una afronta del Mediterrani*» (Seguí, pàg. 245).

Val la pena recordar el ja citat article de Gabriel Alomar a la revista La Nostra Terra (1935): «*Un estudi detingut de la causa primordial per la qual la nostra eixampla té aquest desgraciadíssim aspecte de pobresa urbanística ens duria a la conclusió que no és, com a primera vista sembla, la paupèrrima categoria artística i econòmica de la majoria de les edificacions que fins al present s'han aixecat en els seus carrers, sinó la manca absoluta de certs elements arquitectònics que anomenam de "caracterització urbanística"*».

La idea que Palma havia de construir la *Ciutat Nova* mai no va acabar de calar, en part per la manca de motivació col·lectiva per créixer sobre el nou espai urbà que s'havia generat entre els torrents de la Riera i Can Barbarà. Malgrat les

oportunitats que aquesta nova àrea oferia, l'interès continuava centrat en la construcció dins Ciutat, tal com demostra l'arquitectura prèvia a la Guerra Civil, i al costat de la mar, tant a ponent, en barriades com Santa Catalina, Son Armadams, El Terreno i Portopí, com a llevant, a Es Molinar, Ca'n pastilla i s'Arenal.

Altres zones atractives de creixement eren els voltants de les estacions de ferrocarril, que concentraven una intensa activitat comercial, com ara lesAVINGudes, Bons Aires, Arxiduc, la Plaça de Toros i Marquès de Font Santa, o les zones més industrials, a les barriades on es situaven tallers i fàbriques, com ara Pere Garau, Son Gotleu, la Soledat, Foners, el Rafal Vell, Son Fortesa i Camp Redó. Als anys 40, aquestes àrees aglutinaven un 70% de les 110.000 persones que vivien a Palma, mentre que el 30% restant es concentrava a la ciutat antiga (La Reforma de Palma, pàg. 78).

Plaça de toros.

En el seu Pla sobre l'Eixample, Alomar destacava que el principal problema territorial de l'època eren les urbanitzacions il·legals que havien anat apareixent fora del límit del Pla Calvet, recolzades en la manca d'ordenances que prohibissin la seva proliferació. La facilitat de particulars i constructors per construir fora de l'eixample establert donà lloc a un urbanisme salvatge. En la dècada dels 40, hi havia a Ciutat unes 15.000 vivendes, de les quals unes 4.000 eren unifamiliars, moltes d'elles construïdes a l'Eixample (dades del cadastre recollides a eblancooliva.com).

El principal objectiu de les propostes d'Alomar era posar ordre en el caos existent, incloent-hi les urbanitzacions il·legals en un eixample més extens i establint un límit clar que separàs l'àmbit urbà del rural mitjançant una via de cintura que "tancàs" la ciutat nova. Aquesta idea evolucionaria més tard, concretament l'any 1958, de la mà de Miquel Forteza, germà de Guillem, amb la carretera de la via de cintura, cinturó que passaria també per davant la mar en el posterior passeig marítim i, el 1967, per davant la Seu per arribar fins a l'aeroport de Son Sant Joan, que el 1965 ja té un tràfic de dos milions de passatgers.

La ciutat havia tardat 30 anys a tomar la murada de pedra que l'asfixiava. El que no se sabia era que, anys després, acabaria envoltada d'una nova "murada" de cotxes, més forta que la primera.

Però la part més innovadora de la proposta d'Alomar sobre l'Eixample potser no va ser la de caire urbanístic, sinó aquella emmarcada en l'àmbit social, que ell anomenava "*La nucleización social del ensanche*" (Pa 87 op. cit).

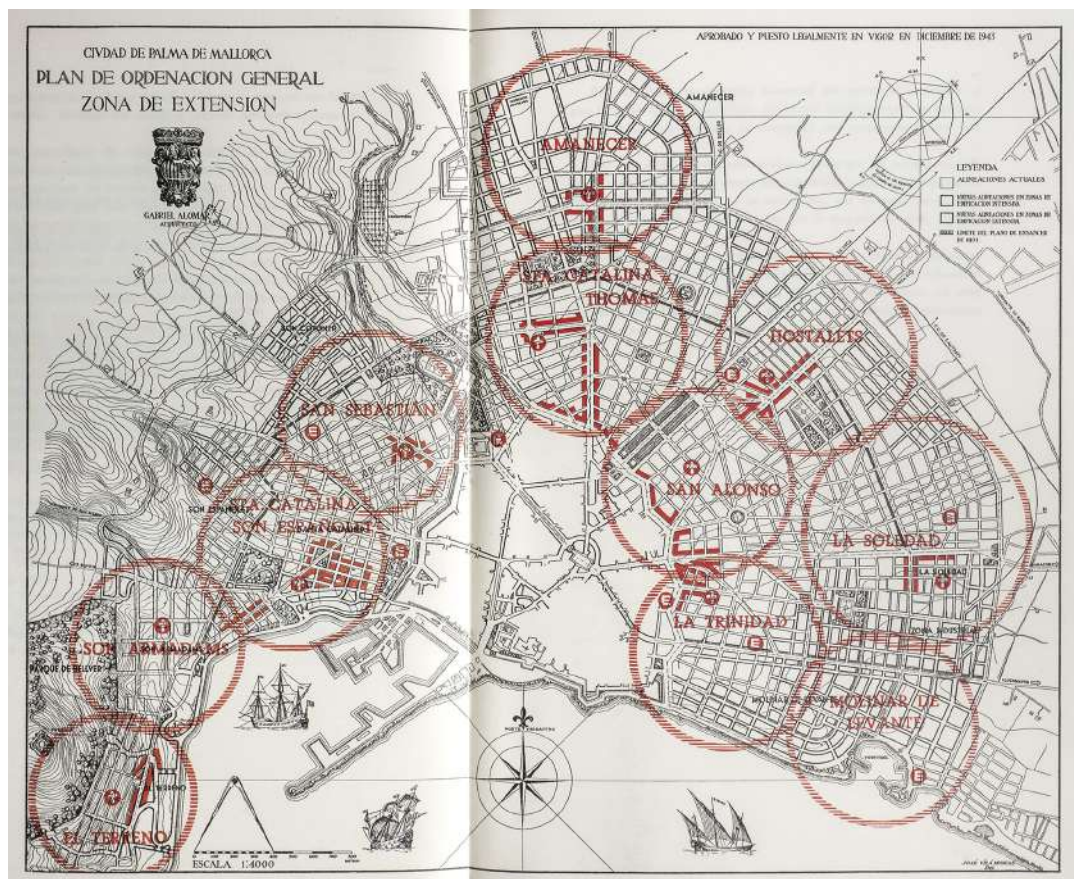
D'aquesta part en parlarem en capítols següents i repassarem l'estructura social de Palma als anys 40.

Abans de tancar aquest capítol, hem de dir algunes paraules sobre el Port i l'Aeroport, peces urbanes que no estaven en els plans de l'eixample i que depenien de l'Estat, però que s'anaven transformant i que arribarien a ser determinants pel creixement de la ciutat.

En els anys 40, el port de Palma encara era fruit de la reforma executada per Emili Pou, des de 1870 fins a 1900. Pou, primer director de la Junta d'obres del Port creada el 1872, fou qui modernitzà i allargà el moll comercial, posant ordre al mollet de davant la Llotja i impulsant les modernes drassanes.

El 1940, el Port era essencialment el mateix que a 1900 i no canviaria radicalment fins a finals dels anys 50, com es pot veure a la [Carta Històrica de Palma](#). Des de 1900, s'havien dut a terme alguns projectes fallits: el de 1913 de l'enginyer Pedro Garau, que ja preveia un creixement important del Port i del que només es realitzà el famós passeig de la Riba; el de 1917 de Gaspar Bennàzar, del que ja hem parlat abans i que no es va executar; o el projecte d'expansió de Joan Frontera, de 1931, frenat pel començament de la Guerra Civil. El 1938, amb el projecte de Pedro de Benito, es començà a parlar del Dic de l'Oest, transformant la visió del Port. Mentrestant, en el període dels anys 30, es feren algunes obres de millora com el moll de davant la Llotja, de 1935.

Amb el nomenament de Gabriel Roca com a nou director, l'any 1940, el Port començà un gran desenvolupament de la zona portuària, encara que no totes les

Plànol inclòs a la documentació del Pla Alomar de 1943.

seves idees es varen realitzar. En el projecte de 1940 (veure fig 2), Roca integrava en bona part les propostes de Bennàzar i Pedro de Benito, orientades a fer realitat la idea del passeig marítim, amb una immensa zona portuària des de Portopí fins al Molinar i un port davant la Seu.

Les obres començaren l'any 1941, amb el dic de l'Oest i un mollet a la desembocadura de la Riera, al costat del Jonquet. Poc a poc, s'obrí camí la via connectora que, per trams, es convertiria en una carretera d'enllaç entre el moll de

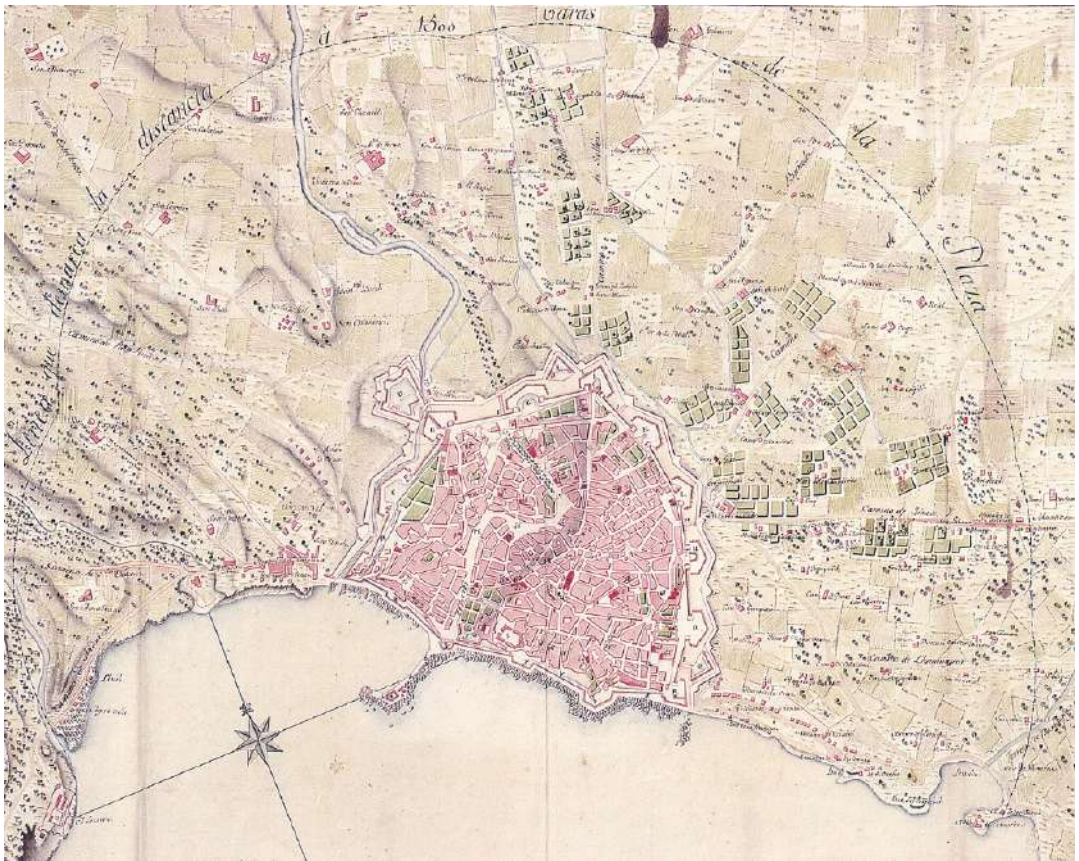
San Carlos i el port comercial. Ja al 1949 i presidint Gabriel Roca el Foment del Turisme, la carretera anà donant pas a un dels projectes més importants de la ciutat: el Passeig Marítim, al que dedicarem més atenció en capítols futurs.

L'altra manera de sortir i entrar a Mallorca era l'aèria. A partir del vol heroic de Salvador Hedilla, que cobrí el trajecte Barcelona-Palma el 1916, els esforços per establir un pont amb la península varen ser continus. Aquesta unió es consolidà per primera vegada el 1922, amb la companyia d'Hydroavions fundada el

1922 per Joaquin Gual de Torrella, que va romandre activa poc més de dos anys. Els hidroavions varen ser els més utilitzats en diverses línies esporàdiques i també durant la Guerra Civil, com hem parlat en altres capítols.

El 1934, s'obrí a l'incipient aeroport de Son Bonet una sucursal de l'escola d'aviació de Barcelona, que donà inici a una sistemàtica millora dels vols i que impulsà, l'any 1935, el primer trajecte a Madrid. Durant la Guerra Civil, l'aviació privada quedà congelada i fou l'aeroport de Son Sant Joan el que s'embrà com a

base militar. Acabat el conflicte, l'aeroport de Son Bonet repregué l'aviació comercial i, a partir de 1939, els vols cap a la península (València, Madrid o Barcelona) passaren a ser diaris. L'any 1946, Son Bonet ja funcionava normalment com a aeroport de trànsit nacional i internacional, amb companyies aèries tan rellevants com Iberia o Lufthansa i amb un tràfic de milers de passatgers anuals.

Plànol de Josep de Font, 1800.

El turisme torna amb força

Cartell "Luna de miel en Mallorca", 1950.

Recordam que el turisme a Ciutat havia estat una activitat creixent abans del juliol del 1936, malgrat les condicions econòmiques internacionals adverses a causa del crack de 1929. Com sabem, aquest progrés es va veure tallat de cop pels fets de la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial. Tot un símbol dels primers temps del turisme, el

Gran Hotel, es transformà el 1941 en la seu de l'Institut Nacional de Previsió. Altres establiments tampoc tornarien a obrir les seves portes. També l'Hotel Formentor patí una crisi i no va tornar a aixecar el cap fins a finals dels 50. Personatges il·lustres de tota mena sortiren de Palma per causa de les guerres.

Acabada la guerra europea i enterrat el feixisme alemany i italià, Franco tenia totes les cartes contra ell. Els països vencedors no volien col·laborar amb el seu règim i li declaraven la guerra econòmica amb el tancament de mercats i fronteres com ara França. L'ONU no el reconeixia com a país democràtic. Paradoxalment, el seu anticomunisme el va salvar de l'estrangulament, gràcies al suport que va rebre dels EUA, primer sota mà i després obertament, quan ja va pactar el 1953 establir a Espanya les bases militars nord-americanes a canvi d'entrar a l'ONU.

L'estratègia d'autarquia econòmica del franquisme seguia matant de fam als espanyols fins que va sortir, quasi espontàniament, la idea de tornar al turisme com a solució econòmica i com a estratègia diplomàtica. Així, el 1951 es va crear el Ministeri d'Informació i Turisme i el primer delegat provincial de Balears de la màxima institució turística estatal en seria Francisco Soriano Frade, membre destacat del franquisme de l'època. La interpretació més comuna era que el franquisme anava a utilitzar el turisme per a reforçar el seu règim, encara inestable en la nova conjuntura europea:

"Sin embargo, hay que reconocer que en los años del aislamiento internacional (1946-1950) el Régimen se se dió cuenta que el turismo se había convertido en la única ventana abierta al mundo y en él empezaron a concentrarse todas las miradas: el sector turístico podía levantar nuestra economía a la vez que devolver a España su imagen de país poderoso forzando un reconocimiento político

internacional cuya ausencia amenazaba la propia supervivencia del Régimen" (Correyero 2004).

El turisme a Palma començà a recuperar-se progressivament a finals dels anys 40, amb un programa nacional de molt èxit, dirigit als recent casats espanyols per passar la lluna de mel a Mallorca. El 1948 sembla que vengueren unes 6000 parelles d'arreu d'Espanya. Aquesta promoció es veuria reforçada amb la difusió i l'èxit del cartell del niu de 1950. De fet, l'èxit del cartell *Luna de miel en Mallorca* va ser aclaparador, sobretot si tenim en compte les múltiples reedicions dels anys posteriors i que seria àmpliament reproduït a postals, segells o etiquetes de maleta, entre d'altres.

D'aquests anys, i segons les dades de la Cambra de Comerç, el 1945 arribaren a Mallorca 53.134 turistes, entre els quals n'hi havia sols 691 que eren estrangers. L'any següent foren 61.514 els visitants, entre els quals es comptaven 1.229 estrangers. El 1950 ja en vingueren quasi el doble, 98.000 turistes, dels quals 22.000 eren estrangers, predominant els francesos. La màquina turística es tornava a posar en marxa. El 1960 arribarien a Palma 361.000 persones. Havíem passat de 5 mil a 23 mil places hoteleres, la majoria al Passeig marítim i S'Arenal.

Malgrat l'aturada de 14 anys, s'havia aconseguit mantenir una infraestructura hotelera, uns serveis turístics i una mà d'obra especialitzada que jugaren un paper molt important pel retorn del turisme. Aquest era un turisme diferent

del d'abans de la guerra però seguia les passes de l'anterior.

A poc a poc Europa es recuperava de la Segona Guerra Mundial i es començaven a pagar les vacances als treballadors que -si podien- escollien Espanya com a destí i Mallorca era una de les destinacions preferides. També va ser molt important el traspàs de l'aviació de Guerra a la Civil, tant de pilots com d'avions, cosa imprescindible pel creixement del flux de turistes. Tot acompanyat per una política més favorable per a l'obtenció de visats i uns preus més barats que els europeus, el flux de turisme va anar augmentant any rere any.

El turisme cobrava de cada vegada més força i amb motiu de donar-li una empenta, el Foment del Turisme de Mallorca impulsà les Assemblees de Turisme de Mallorca el 1951 i 1953, respectivament. La primera assemblea, que es realitzà en els salons de l'Ajuntament de Palma, suposava un pas important en la gestió del Turisme, ja que per primera vegada el sector turístic prenia consciència de la seva importància, es reunia, parlava i prenia decisions col·lectives. Les Assemblees estaven presidides per totes les autoritats de l'illa i varen ser un èxit de participació amb més de 300 persones.

En aquell entorn va sorgir la increïble proposta, feta per la Diputació Provincial de Balears, el 1955, de crear un impost al turisme per a *«plantear inversiones en el ámbito de la beneficencia y la cultura, además de dotar las Islas de inmejorables rutas, sanear, mejorar y embellecer los núcleos urbanos, rescatar inmuebles de*

gran importancia histórica o arquitectónica, lograr que la Provincia sea inmejorable centro de turismo nacional e internacional». Veure: "Un proyecto de impuesto turístico: la Carta Económica Provincial para Baleares" (Vives A.).

La seva justificació oficial ens deixa astorats quan diu: " *...fueron esfuerzos y fueron sudores que hicieron el milagro de que estas Islas se bastaran, hasta que en riada seguida y continuo aumento llegaron a ellas miles y miles de nacionales y extranjeros, naciendo en esta Provincia el Turismo, que perjudicaba la economía familiar de muchos, enriquecía unos pocos y, al propio tiempo, creaba ingentes problemas a la Diputación y a los Concejales rectores de los Municipios de Mallorca e Islas hermanas, que es preciso solucionar.*».

Després de molts debats tots els sectors econòmics es posaren en contra i la proposta es deixà en el calaix. Es repetiria la història el 2002 amb la famosa Ecotaxa del Govern d'Antich i "reimplantant" com a Impost de Turisme Sostenible el 2016 amb el Govern d'Armengol. Aquesta tercera vegada sembla que es consolidarà.

Està clar que el Foment de Turisme de Mallorca tornava a ser el gran promotor de la indústria turística, com bé ens explica Antoni Vives en la seva detallada història de l'associació. En aquells anys 50 estava presidit per Gabriel Roca, enginyer i director d'Obres del Port i protagonista de la realització del Passeig Marítim, somni tan estimat entre els "Insensats" Bennasar i Parietti. Aquest darrer encara el va poder veure realitzat, ja que formava part de la Junta de Gabriel